

HADİSLERDE EFDALİYET ANLAYIŞINA DAİR

Yrd. Doç. Dr. Yavuz KÖKTAŞ*

ON THE COMPREHENSION SUPERIORITY IN THE HADITHS

Hadîslerde bir çok amelin faziletli olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca hadîslerde zaman ve mekan gibi unsurların faziletine de değinilmektedir. Bunların yanında hadîslerde faziletinden bahsedilen diğer bir topluluk da sahabelerdir. Hadîslerde sahabenin faziletinden bahsedilmiş, ancak açık bir şekilde efdaliyet veya tafdilden söz edilmemiştir. Bu çalışmada tafdil meselesinin mahiyeti üzerinde durulmuştur. Fazilet veya efdaliyetten ne kastedilmektedir? Fazilet meselesi, tafdil meselesine nasıl dönüşmüştür? Özellikle kelimeler kitaplarında zikredilen tafdil meselesinin kaynakları nelerdir? Fazilet veya efdaliyet dinî bir olgu mudur yoksa sosyolojik bir olgu mudur? Dört halifenin fazilet sıralaması onların birbirlerinden veya diğer sahabeden mutlak olarak efdal olduğunu gösterir mi?

Anahtar kelimeler: Faziletli ameller, efdaliyet, hadîs, dört halifenin fazileti.

ABSTRACT

Many acts have been mentioned as virtuous acts in the hadiths. Moreover, in the hadiths have been mentioned somethings time and places as virtuous. There are hadiths about virtue of friendies of Prophet (ashab) as well. The virtue of friendies of Prophet (ashab) has been discussed in the hadiths, but hasn't been touched on superiority (tafdil) among themselves. In this study has been evaluated the qustion of superiority (tafdil). What does mean with the virtue or superiority? How has the question of virtue transformed into the question of superiority? What are the sources of superiority in the theological books? Is the virtue or superiority a religious phonemen or sosyological phonemen? Is the order degree of virtue about four caliphs absolute?

Keywords: Virtuous acts, superiority, hadith, virtue about four caliphs.

GİRİŞ

Hız. Peygamber'in hadîslerinde bir çok amelin faziletli olduğundan bahsedilmektedir. Hatta bunlar içinde birbirinden daha faziletli olan ameller bulunmaktadır. Ayrıca hadîslerde zaman ve mekan gibi unsurların

* KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

faziletinden bahsedildiği gibi sahabenin faziletine de değinilmektedir. Hadîs kitaplarındaki *Fadâilu's-sahâbe* bölümleri bir çok sahabinin faziletine tahsis edilmiştir. Bununla birlikte sahabenin faziletine dair pek çok müstakil eser de kaleme alınmıştır.¹

Ancak Hz. Peygamber'in hadîslerinde amellerin efdaliyetinden ve şahısların faziletinden bahsedilmesine rağmen şahısların efdaliyetine değinilmemektedir. Şahısların efdaliyetinden, mesela falan şahsın falan şahıstan daha üstün olması kastedilmektedir. Bunun dışında bazı şahısların efdaliyetinden bahsedilmektedir. Bu efdaliyet ise amel yönünden olup bir başkasıyla mukayese ihtiva etmemektedir. Bununla birlikte kelim kitaplarında en üstün sahabinin kim olduğunun mukayeseli bir şekilde tartışıldığı görülmektedir. Bilhassa Şianın Hz. Ali'nin efdaliyetini gündeme getirmesiyle birlikte dört halifenin sırayla en efdal kimseler oldukları ispat edilmeye çalışılmıştır. Yani bir anlamda hadîs kitaplarındaki fazilet meselesi kelim kitaplarında tafdil meselesine dönüşmüştür.

Bu çalışmada tafdil meselesinin mahiyeti üzerinde durulacaktır. Fazilet veya efdaliyetten ne kastedilmektedir? Fazilet veya efdaliyet kişinin Allah katındaki derecesini mi yoksa dünyevî işlerde liyakatını mı ifade etmektedir? Fazilet meselesi, tafdil meselesi haline nasıl gelmiştir? Kelim kitaplarındaki tafdilin kaynakları nelerdir? Tafdilin kelim veya akaid kitaplarında yer almasının anlamı nedir? Fazilet veya efdaliyet, dinî bir olgu mudur yoksa sosyolojik bir olgu mudur? Kişiler arasındaki efdaliyet mutlak mıdır, nisbî midir? Dört halifenin fazilet sıralaması, onların birbirlerinden veya diğer sahabilerden mutlak olarak efdal olduklarını gösterir mi?

Konunun daha iyi anlaşılması için fazilet ve efdaliyetten ne kastedildiği açıklanmalıdır. Fazilet kelimesinin türetildiği "fazl" kelimesi, masdar olarak artmak, fazlalaşmak, üstün olmak; isim olarak ise eksikliğin zıddı, artık, fazlalık, isteyerek yapılan iş, sevabı çok olan iş, ihsan gibi manalara gelir.² Buna göre tafdil, bir kimseyi veya bir şeyi diğerinden üstün kılma; efdal ise

¹ Müstakil olarak te'lif edilmiş *Fadâilu's-sahâbe* literatürü için bkz. Kettanî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, İstanbul, 1986, s. 58-59. Bu eserin Türkçe çevirisini yapan Yusuf Özbek genel olarak sahabenin faziletine dair 11; tek tek bazı sahabilerin faziletine dair 19 eser tespit etmiştir. (Bkz. Kettanî, *Hadîs Literatürü*, İstanbul, 1994, s. 86-88)

² Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Bayrut, 1995, X, 280; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut, 1993, s. 1348.

bir kimsenin veya bir şeyin diğerinden daha üstün olması anlamına gelmektedir.

Konumuzla ilgili olarak tafdîl, ehl-i sünnet açısından dört halifenin sırasıyla birbirlerinden ve diğer insanlardan üstün kılınmasını; şia açısından ise Hz. Ali'nin herkesten üstün kılınmasını ifade etmektedir.³ Efdaliyet de bu çerçevede dört halifenin veya Hz. Ali'nin diğer insanlardan daha üstün olduğu anlamına gelmektedir.

Efdaliyetin hangi konularda söz konusu olduğu ise duruma göre farklılık arz etmektedir. Fazilet ve efdaliyet denilince daha ziyade Allah katındaki konum anlaşılmaktadır. Herhangi bir kimsenin Allah katındaki konumunu bilmemiz mümkün müdür? Bizler insanların zahir amellerine göre hükmederiz. Eğer bir kişinin farzlar ve nafilelerle kulluk ettiğini görürsek, o kimsenin kendinden altta olana göre zahirdeki ameliyle daha efdal olduğuna hükmederiz. Bâtınının nasıl olduğunu bilmesek de böyledir. Çünkü bu durum kendisiyle Allah arasında olan bir şeydir. Ama efdaliyet ilim, şecaat ve hilafet gibi şeylerde kullanılırsa özel bir muhteva kazanır ve müslümanlara en faydalı veya en uygun şey anlamına gelir.⁴ Cüveynî'nin (ö. 438/1046) aşağıdaki ifadelerinden efdaliyeti, dinî bakımdan ve insanların işlerini yürütmeye en uygun kimse olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Şöyle der:

“Hz. Peygamber'den sonra insanların en hayırlısı Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'dir. Müslümanlar hevesli birini halife yapmazlar. Onlar ancak inançlarına göre başkasına kıyasla imamete en efdal ve en uygun olanı halife seçerler”.⁵ Burada Cüveynî önce dört halifenin en hayırlı kimseler olduğunu belirtmiştir. Bu dinî açıdan olaya baktığını gösterir. Sonra halife olacak kimsenin imamete en uygun kimse olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu da insanların işini yürütmeye muktedir olma açısından olaya baktığını ortaya koyar.

³ Ebu Dâvûd'un, halifelerin üstünlüğünü incelediği bölüme “bâbun fi't-tafdîl” adını vermesi (bkz. Sünne, 7) bunu göstermektedir.

⁴ Süleyman ed-Demicî, *İslam'da Devlet Başkanlığı*, (çev. İbrahim Cüçük), İstanbul, 1995, s. 271-272.

⁵ Cüveynî, *Luma'u'l-edille*, (thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmud), Beyrut, 1965, s. 129.

Kadî Abdulcabbâr'a (ö. 415/1024) göre efdaliyetten, "dinde sevab bakımından daha çok olma" kastedilir. "Zeyd fâzıldır" denildiğinde bundan, onun çok sevab kazanan biri olduğu anlaşılır. Ona göre Mu'tezilî alimler efdal olanı bilmenin yolunun sem' (nass, rivayet) olduğunu söylerler. Zira akılla sevabın hasıl olup olmadığı bilinemez.⁶

Acaba dört halifenin efdaliyet sıralaması insanların işlerini yürütmede en uygun kimseler olduğuna göre mi yoksa dindeki konumlarına göre mi yapılmıştır? Kaynaklar incelendiğinde bunun o kadar açık olmadığı (kişiden kişiye değiştiği) anlaşılmaktadır. Zira kaynaklar efdaliyet konusunda onların büyük ölçüde dinî konumuna atıfta bulunmaktadır. Aksi takdirde ileride görüleceği gibi mesela Hz. Osman'ın (ö. 35/655) hilafete layık olmadığını söylemek bid'at ehli olmayı gerektirmezdi.⁷ O halde bu konunun araştırılması gerekmektedir.

Hadîslerde efdaliyet

Tafdil meselesinin kaynaklarına geçmeden önce efdaliyet ile ilgili bazı hadîsler üzerinde durmak istiyoruz. Şüphesiz fazilet ve efdaliyetle ilgili hadîsler pek çoktur. Ayrıca bu tür hadîsler mekan ve zamanlardan, şahıslara kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır. Burada üzerinde duracağımız hadîsler genel olarak şahısların efdaliyeti hakkında olacaktır. Şüphesiz şahıslar hakkındaki fadâil hadîsleri de çoktur. Çalışmanın konusu gereği bunlar içinden bazılarını incelemek durumundayız. Bu hadîslerin doğru bir şekilde anlaşılması daha sonra göreceğimiz dört halifenin efdaliyeti meselesini anlamamıza yardım edecektir.

1- Buharî'nin (ö. 256/870) naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Asırların en hayırlısı, benim asrımdır. Sonra onları takip

⁶ Kadî Abdulcabbâr, *el-Muğni fi ehvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, (thk. Abdulhalim Mahmud-Süleyman Dünya), Kahire, ts. (ed-Dâru'l-Mısriyye), XX/2, 116-117.

⁷ Bkz. Ebu Bekir el-Hallal, *es-Sünne*, (thk. Atiyye b. Atik), Riyad, 1994, I, 378.

edenler sonra da bunları takip edenlerdir... Sizden sonra bir kavim gelecektir ki, bunlar şahitlik etmeleri istenmeden şahitlik edecekler; bunlar hiyanet içindedirler, kendilerine itimat edilmeyecek, yine bunlar adak adayacaklar fakat adaklarını yerine getirmeyeceklerdir”.⁸

İbn Hacer’e (ö. 852/1448) göre bu hadîs, sahabenin tabiundan, tabiunun etba-ı tabiinden daha faziletli olmasını gerektirir. Ancak bu efdaliyet ne anlamdadır? Ashab genel olarak mı yoksa tek tek mi diğer insanlardan daha efdaldır? İbn Hacer, birincisinin İbn Abdilberr’in (ö. 463/1071), ikincisinin ise cumhurun görüşü olduğunu belirtir. İbn Hacer kendi vardığı görüşü şöyle ifade eder:

“Resulullah ile birlikte veya onun emriyle savaşan, ya da onun sebebiyle malından bir şey infak eden kimseye hiç kimse fazilette denk değildir. Bu konudaki delil ‘Elbette içinizde fetihten önce infak eden ve savaşanlar daha sonra infak edip savaşanlara eşit değildir’⁹ şeklindeki ayettir”.¹⁰

Ayette sahabe olmanın getirdiği mutlak fazilete değil, fetihten önce yapılan infak ve savaşa değinilmekte ve vurgu yapılmaktadır. Fetihten sonra müslüman olanlar infak edip savaşsalar da öncekilere eşit olamazlar. Çünkü öncekiler zor şartlar altında bu amelleri işlemişlerdir. Sonrakiler ise rahat şartlarda cihad yapmış ve infak etmiştir. Elbette farklı şartlarda yapılan bu amellerin sahiplerini fazilette eşit saymak mümkün değildir. Ancak İbn

⁸ Buharî, *Fadâilu ashâbi'n-Nebi*, 1: Müslim, *Fadâilu's-sahabe*, 211; Ebu Davud, *Sünne*, 9; Tirmizî, *Fiten*, 45; Nesâî, *Eymân*, 29; İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, (trt. İbn Balaban el-Farisî-thk. Şuayb el-Arnâvud), Beyrut, 1991. XVI, 212; Taberanî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, (thk. Hamdi Abdulmecid es-Silefi), XVIII, 235; Hakim en-Neysaburî, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abduikadir Ata), Beyrut, 1990. III, 535.

⁹ 57. Hadîd, 10.

¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, (thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Baz), Beyrut, 1996, VII, 352. Buharî, tüm sahabilerin diğer mü'minlerden daha faziletli olduğu anlamına gelebilecek bir hadîsi nakleder. Buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Ashabıma sövmeyiniz. Sizden biriniz Uhud dağı kadar altın sadakâ verse, sahabilerden birinin iki avuç sadakasına erişemez; bunun yarısına da ulaşamaz”. (*Fadâilu ashâbi'n-Nebi*, 5) Şayet bu hadîsten “Ashab, mutlak olarak diğer mü'minlerden daha faziletlidir” şeklinde bir hüküm çıkarırsak, bu hüküm İbn Abdilberr'in yukarıda zikrettiği hadîslerle tezat teşkil edecektir. O halde bu fadâil hadîsine ahkam hadîsi gibi yaklaşılmamalıdır. Hz. Peygamber'in buyurduğu bu sözün bağlamı ashaba sövülmemesi ile ilgilidir. Bu durumda Hz. Peygamber, ashaba sövmeyi engellemek için insanları mübalağalı bir şekilde sakındırmıştır.

Hacer'in ifadesi böyle şartların bir daha yaşanmayacağını, dolayısıyla önceki müslümanların en faziletli kimseler olduğunu çağrıştırmaktadır. O halde "aynı zor şartlar altında bu amelleri işleyen müslümanlar bu yönüyle sahabilere eşit olmayacak mıdır?" diye sorulmalıdır. "Aynı" kelimesi özellikle vurgulanmalıdır. "Aynı" şartların pratik olarak oluşabileceğini söylemek belki mümkün değildir, ancak teorik olarak bu meselenin tartışılması gereklidir. Burada en azından ayette eşit olamayacaklarına dair bir delalet bulunmadığı söylenebilir.

İbn Abdilberr'in görüşleri çerçevesinde bu meseleyi değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Ona göre sahabenin efdaliyeti mutlak anlamda değildir. Delilleri şunlardır:

a. Büyük sahabilerin bulunduğu bu asırda, ayrıca iman ettiğini izhar eden münafıklar ve kendilerine had uygulanan bazı günahkar kimseler vardır.

b. "Ümmetim yağmur gibidir, başı mı sonu mu hayırlıdır bilinmez" hadîsi.¹¹

¹¹ Bu hadîs Ammâr b. Yasir (Tayalisi, *Müsned*, Beyrut, ts. s. 90; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 319; İbn Hibbân, *el-İhsân*, XVI, 210; Heysemî, *Keşfu'l-estâr an zevâidi'l-Bezzâr*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut, 1984, III, 320); Enes b. Malik (Tayalisi, *Müsned*, s. 270; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 130; Tirmizî; Edeb, 81; Emsal, 6); İmran b. Husayn (Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, III, 320) ve İbn Ömer (İbnu'l-A'rabî -ö. 340-, *Kitabu'l-mu'cem*, thk. Abdulmuhsin b. İbrahim, Riyad, 1997, II, 571; Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-evliya*, Beyrut, ts. II, 231) tarafından nakledilmiştir. Tirmizî, bu hadîsin hasen-garib olduğunu belirtir. Heysemî'ye göre Ammar hadîsi İbn Hanbel, Bezzar ve Taberanî tarafından nakledilmiştir. Bezzar'ın ravileri Hasan b. Kaz'a ve Ubeyd b. Süleyman dışında sahih ricalidir. Ubeyd hakkında ihtilaf söz konusu ise de önemli değildir. (Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, Beyrut, 1988, X, 68) Ayrıca Heysemî, bu hadîsi Taberanî'nin İbn Ömer'den naklettiğini, ancak seneddeki İsa b. Meymun'un metruk olduğunu; yine bunu Bezzar ve Taberanî'nin İmran b. Husayn'dan naklettiğini; Bezzar'ın senedinin hasen olduğunu belirtmiştir. (Bkz. *Mecmeu'z-zevâid*, X, 68) İbn Hanbel'e göre bu hadîs Hasan el-Basrî'nin mürsellerindendir. (Bkz. İbn Kudame el-Makdisî, *el-Muntehab mine'l-İlel li'l-Hallal*, thk. Ebu Muaz Tarik b. Avd, Riyad, 1998, s. 60). Ayrıca Amr b. Osman'ın mürsel rivayeti için bkz. Hatîb el-Bağdadî, *Kitabu'l-muttefik ve'l-muhtelif*, (thk. Muhammed Sadık el-Hamidî), Beyrut, 1997, II, 1181. İbn Hacer, söz konusu hadîsin tüm tariklerini bir arada değerlendirerek onun hasen olduğunu ifade etmiştir. (Bkz. *Fethu'l-bârî*, VII, 352)

c. Hz. Ömer'in (ö. 23/643) Hz. Peygamber'den naklettiği "İnsanların iman bakımından en faziletlisi beni görmeden bana iman eden kimselerdir" şeklindeki rivayet.¹²

d. İlk asrın, asırların en hayırlı olmasındaki sebep o zamanda kafirlerin çokluğundan dolayı mü'minlerin sayı itibariyle az olması, kafirlerin zulüm ve işkencelerine sabretmeleri ve dinlerine sınıksız sarılmalarıdır. Ümmetin sonu da böyledir. Müslim'in naklettiği "İslam garip başladı, başladığı gibi tekrar garip hale dönecektir"¹³ hadîsi bunun delilidir.¹⁴ Bu hadîsten sonraki müslümanların da benzer sıkıntılarla karşılaşacağı anlaşılmaktadır.

İbn Abdilberr'in bu görüşlerinden, sahabe ile sonraki nesiller arasında mutlak olarak herhangi bir üstünlüğün bulunmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, İbn Hacer de böyle anlamıştır.¹⁵ İbn Hacer fazilet açısından şu durumların altını çizmektedir:

"Cumhur, Resulullah'ı gördükleri için hiçbir kimsenin sahabenin faziletine denk olamayacağını kabul etmiştir. Hicret, nusret ve şeriatı tebliğ gibi amellere gelince hiç kimse onlara denk değildir. Bu durum açık olmakla birlikte birinci durum, yani sırf görmekten kaynaklanan fazilet konusunda ihtilaf vardır".¹⁶

¹² Hadîsi sadece İbn Abdilberr'in *et-Temhîd*'inde bulabildik. Bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd li-ma fi'l-Muvatta mine'l-na'anî ve'l-esânid*, (thk. Said Ahmed A'rab), 1989, XX, 250. İbn Hacer, hadîsin zayıf olduğunu ve onunla ihticac edilemeyeceğini söyler. Ancak İbn Hanbel ve Darimî'nin (*Sünen*, II, 308) benzer mahiyette naklettiği hadîs hasendir. Hakim en-Neysaburî'ye göre ise mezkur hadîs sahihtir. Bu rivayete göre Ebu Ubeyde şöyle der: "Ya Resulellah! Bizden daha hayırlı kimse var mı? Biz seninle birlikte müslüman olduk, birlikte cihad ettik". Bunun üzerine Hz. Peygamber "sizden sonra gelen bir topluluk ki, beni görmedikleri halde bana inanırlar" buyurur. Bkz. *Fethu'l-bârî*, VII, 352. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in kendisini görüp de iman edenleri ve kendisini görmeden iman edenleri eşit şekilde müjdelediği hadîsler bulunmaktadır. Bkz. Tayalisi, *Müsned*, s. 154, 252; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 71, 155; IV, 152; Müslim, *Cenne*, 12; İbn Hibbân, *el-İhsân*, XVI, 213, 215, 216. Hadîslerin değerlendirmesi için bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, X, 67.

¹³ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 398; Müslim, *İman*, 232; Tirmizî, *İman*, 13; Darimî, *Sünen*, Beyrut, ts. II, 311. Ayrıca bkz. Elbanî, *Silsiletu'l-ahâdîsi's-sahîha*, Riyad, 1996, III, 267.

¹⁴ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XX, 250-253.

¹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 353.

¹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 354.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) de nesillerin birbirine olan üstünlüğünün her yönden olmadığını ifade eder. Onun delilleri de İbn Abdilberr'in ortaya koyduğu delillerin aynısıdır. Bunları dikkate alan Dihlevî nesillerin tafdilini şöyle yorumlar:

“Bir şeyi değerlendirirken bir çok yönden ele almak gerekir ve her bir yön diğerlerinden farklıdır. Bu durumda faziletli nesilden olan herkesin daha sonra gelen ve böyle bir nitelemeye mazhar olmayan nesillerden olan herkese tafdili mümkün değildir. Nasıl olabilir ki!? Üstünlüğü belirtilen nesiller içinde ittifakla münafıkların, fasıkların olduğu bellidir. İşte insanları helak eden Haccac (ö. 95/717), Yezid b. Muaviye (ö. 64/683), Muhtar es-Sekafî (ö. 67/687) Resulullah'ın kötü hallerini açıklamış olduğu Kureyş gençleri ve daha başkaları hep bu nesildendir. Ancak doğrusu şudur: İlk nesil genel olarak ele alınması halinde ikinci nesilden daha üstündür. İkinci nesil de üçüncü nesle nispetle daha üstündür”.¹⁷

¹⁷ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî. *Huccetullahi'l-baliğa*, (çev. Mehmet Erdoğan), İstanbul, 1994, II. 676. Kaynaklara bakıldığında “en hayırlı nesil...” hadîsi ile “ümmetimin misali...” hadîsi arasında bir problem tespit edildiği ve bunun çözülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Mesela Râmehurmuzî (ö. 360/917), “en hayırlı nesil...” hadîsi ile “ümmetimin misali...” hadîsinin zahiren çeliştiğini söyleyerek şu izâhı yapar: “İlk neslin ikincisinden daha hayırlı olduğu malum olsa bile hayır hepsine şâmilidir. Nitekim (ilk nesil için) Allah ‘siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz’ (3. Âl-i İmran, 110) buyurmuştur”. (bkz. *Emsâlu'l-hadîs*, thk. Ahmed Abdulfettah, Beyrut, 1988, s. 106) İbnu's-Salah'a “ümmetimin en hayırlısı...” hadîsi ile bu hadîs sorulmuş, o da aralarında tearuz bulunmadığını söyleyerek ilk neslin faziletinde şüphe olmadığını, ikinci hadîsin Hz. İsa, Mehdî ve onlara tabi olan kimselerle alakalı olduğunu belirtmiştir. (bkz. İbnu's-Salah, *Feteva ve mesâil İbni's-Salah fi't-tefsir ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fıkh*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'aci, Beyrut, 1986, s. 162) İbnu's-Salâh (ö. 643/1245), ümmetin sonunu, tearuzu çözmek için Mehdî, Hz. İsa ve ona tabi olanlara tahsis etmiştir. Dolayısıyla bir tarafta ashab ve onlara tabi olanlar; bir tarafta Mehdî, Hz. İsa ve onlara tabi olanlar bulunmaktadır. İkinci hadîste belirtilen “bilinemezliğin” nedeni budur. Yani böyle bir tabloyu görenler hangi tarafın daha hayırlı olduğunu belirlemede zorlanacaklardır. İbn Teymiye'ye göre ise fazilet açısından ümmetin sonunda, başına yakın kimseler olacaktır. O kadar ki, bakan kimse hangisinin daha faziletli olduğunu anlamayacaktır. Allah ümmetin başında bulunanların daha faziletli olduğunu bilse bile bakan kimseye ümmetin sonu ile başının faziletleri benzer gözükecektir. Dolayısıyla hadîsteki bilme, halıktan değil, sadece mahluktan nehyedilmiştir. (Bkz. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetevâ*, trt. Abdurrahman b. Muhammed b. Osman, bsm. y ve trh. y., XVIII, 306; benzer bir yorum için bkz. İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs*, thk. M. Muhyiddin el-Asfar, Beyrut, 1989, s. 130-131; Münavî, *Feyzu'l-kadîr*, thk. Ahmed Abudusselam, Beyrut, 1994, II, 233). İbn Teymiye'nin bu ifadelerinden bilmemeyi ümmete atfettiği, Allah ve Resul'une nispetle daha faziletli topluluğun bilindiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ahir zamandaki müslümanların dolaylı yoldan faziletine dair

Bununla birlikte İbn Teymiye (ö. 728/1328) bir çok alimin “Resulullah ile sohbeti bulunan herkes mutlak olarak sohbeti bulunmayan kimseden daha faziletlidir” görüşünde olduğunu belirtir. Onlar, mesela Ömer b. Abdilaziz’in (ö. 101/720) siretinin Muaviye’nin (ö. 60/680) siretinden daha faziletli olduğunu kabul ederler. Ancak “sohbetle elde edilen derecenin ilimle elde edilen dereceye eşit olamayacağını” ifade ederler. Bu konudaki delilleri ise “Ashabıma sövmeyiniz, sizden biri Uhud dağı kadar altın infak etse onlardan birinin müddüne (260 dirhemlik bir kaptır) veya yarısına erişemez”¹⁸ hadîsidir.¹⁹

hadîsler de bulunmaktadır. İbn Hanbel’in naklettiği hadîste “O zaman dinine sarılan, kor ateşi avuçlayan kimse gibi olacaktır” buyrulmaktadır. (İbn Hanbel, *Müsned*, II, 390) Yine başka bir hadîste ahir zamandaki şehidlerin Bedir şehidleri gibi olacağı ifade edilmiştir. (Ebu Davud, *Melâhim*, 10) Hadîsin yorum için ayrıca bkz. Tîbî, *el-Kâşif an hakâiki’s-sünen*, thk. Nuaym Eşref vd., Pakistan, 1413, X, 43; Muhammed es-Sabbağ, *et-Tasvîru’l-fennî fi’l-ahâdîsi’n-nebevî*, Beyrut, 1988, s. 459; İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara, 1992, XIII, 84-86.

¹⁸ Buharî, *Fedâilu ashabi’n-Nebi*, 5; Müslim, *Fedâilu’s-sahabe*, 221; Ebu Davud, *Sünne*, 10. Süleyman Ateş’e göre bu tür hadîsler dört halife devrinden sonra ortaya çıkan bölünmeler yüzünden her fırkanın kendi görüşüne ters gördüğü sahabilere karşı yönelttikleri hücumları önlemek amacıyla söylenmiş, sonraki devirlerin ürünleridir. Ashabın derecesine kimsenin ulaşamayacağına dair Kur’an’da bir hüküm yoktur. (Bkz. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, ts. IV, 134) Oysa hadîs ne dört halife devrinden sonra ortaya çıkan bölünmelerle ne de ashabın derecesine kimsenin ulaşamayacağı ile ilgilidir. Hadîsin bir başka tarikiinde şu ifadeler geçmektedir: Halid b. Velid ile Abdurrahman b. Avf arasında bir tartışma olmuş. Halid, Abdurrahman’a “bizden birkaç gün önce müslüman olmakla bize dil uzatıyorsun” demiş ve onun bu sözü Hz. Peygamber’e ulaşınca “ashabımı bana bırakın, nefsimi elinde bulunduran hakkı için Uhud dağı kadar ya da dağlar kadar altın infak etseniz, siz onların amellerinin derecesine eremezsiniz” buyurmuştur. (Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, III, 266) Bu rivayetten bir kere Hz. Peygamber’in sahabeyle ilgili sözünün özel bir bağlam içinde varid olduğu anlaşılmaktadır. Halid de, Abdurrahman da sahabidir. Ancak Halid’in çıkardığı bir tartışma üzerine bu sözler sarfedilmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki hadîsin dört halife devrinden sonra ortaya çıktığını söylemek zordur. Her ne kadar hadîsin bağlamı Halid b. Velid ile ilgili olsa da mesajı aynı zamanda bizi de ilgilendirmektedir. Bununla birlikte mezkur rivayete dayanarak sahabenin tümünün sonraki tüm insanlardan daha faziletli olduğu, sırf Resulullah’ı görmenin en faziletli olmaya yeterli olduğu görüşüne (bkz. Nevevî, *el-Minhâc*, thk. Halil Me’mun Şiha, Beyrut, 1996, XV, 310) katılmadığımızı belirtmek isteriz.

¹⁹ İbn Teymiye, *Mecmûu Fetevâ*, IV, 527.

Yukarıdaki ifadelerle göre şayet Ömer b. Abdilaziz, Muaviye'den daha adaletli ise, Resulullah ile sohbetinde bulunmanın faziletinin niçin mutlak olduğunu, yani tüm faziletleri içerdiğini anlamak mümkün olmaz. Sırf Resulullah'ı görmenin ve onunla sohbet etmenin böyle olmayanlardan daha faziletli olmayı gerektirdiğini kabul etsek bile bunu faziletin diğer alanlarına şamil kılmak isabetli olmamalıdır. Yani fazilet elde etmeyi sağlayacak bir çok amel bulunmaktadır. Birileri bu amellerden bazılarını yaparak fazilet elde edebilirler, diğerleri de başka amellerle fazilet elde edebilir. Mesela sırf Resulullah'ın ashâbı olmak çok adil olmayı, çok alim olmayı, çok ibadet yapmayı zorunlu kılmamaktadır. Buna göre adaleti meşhur olan bir tâbî'nin bu yönden herhangi bir sahâbiye üstün olması mümkündür.

Yukarıda bu konuda delil getirilen hadîs isabetli seçilmemiştir. Hadîsteki konu ashâba sövülmesi, hakaret edilmesi vb. şeylerle ilgilidir. Bu bağlamda Resulullah hadîsteki ifadelerini kullanarak bir sakındırmada bulunmuştur. Yoksa ashâbın her yönden diğer insanlardan üstün olduğunu kastetmemiştir. Örneğin, tabiinden birinin adaletinin sahâbeden birinin adaletinden daha yüksek olduğunu, dolayısıyla adaleti yüksek olanının daha faziletli olduğunu söylemenin ashâba sövmek ve hakaret etmekle hiçbir alakası bulunmamaktadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan şu ortaya çıkmıştır: "Asırların en hayırlısı benim asırdır..." hadîsi ilk bakışta zannedildiği gibi bütün ashâbın, sonraki bütün mü'minlerden üstün olduğunu göstermemektedir. O halde faziletlilik mutlak değil, nisbîdir. Yani faziletlilik, yapılan niyetlere ve amellere göredir. Niyet ve amel ölçüsüne göre sahâbe faziletli bir topluluktur. Hatta bu ölçüye göre kendi aralarında bile farklılıklar vardır.²⁰ Niyet ve amel

²⁰ Talat Koçyiğit'e göre ashâbı fazilet bakımından bir ve aynı mertebede saymak mümkün değildir. (Bkz. *Hadîs Tarihi*, Ankara, 1981, s. 71) Kaynaklarda sahâbe çeşitli tabakalara ayrılmaktadır. Aslında bu, bir yandan onların fazilet derecelerini göstermektedir. Bütün muhaddislerin ittifak ettiği bir tasnif yoktur. İbn Sa'd'a göre bu tabakalar beştir. (Bkz. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut, 1985, III, 6-418; III, 419-627; IV, 5-249; IV, 252-383; ayrıca bkz. Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadîs Rivayeti*, İzmir, 1981, s. 25) Bazıları bunu on ikiye çıkarmıştır. Bu on iki tabaka şöyledir:

- a- Mekke'de müslüman olanlar
- b- Daru'n-nedve'de bulunanlar
- c- Habeşistan'a hicret edenler
- d- İlk akabe bey'atında bulunanlar
- e- İkinci akabe bey'atında bulunanlar

ölçüsü, sonraki mü'minlere de aynen uygulanmalıdır. Aynı şartlarda aynı niyet ve ameli gerçekleştirenler elbette fazilette eşit olmalıdır. "Aynı şartlarda aynı niyet ve amel" ifadesi önemlidir. Çünkü herkes için aynı şart ve niyet ile amelin birleşmesi mümkün olmayabilir. Dolayısıyla sahabenin içinde bulunduğu şartlar, onların diğer mü'minlerden daha faziletli olmasını temin edebilir. Bununla birlikte diğer mü'minlerin de içinde bulunduğu bazı şartlar onların bazı sahabilerden daha faziletli olmasını sağlayabilir. Sırf Resulullah'ı görmek sahabe adını almaya yeterli olabilir²¹ veya Hz. Peygamber'i sırf

- f- Medine'den önce Kuba'ya giden ilk muhacirler
- g- Bedir ehli
- h- Bedir ve Hudeybiye arasında hicret edenler
- i- Rıdvan bey'atında bulunanlar
- j- Hudeybiye ve Mekke'nin fethi arasında hicret edenler
- k- Mekke'nin fethinde müslüman olanlar
- l- Fetih gününde veya veda haccında Resulllah'ı gören çocuklar

(Bkz. Hakim en-Neysaburî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, Beyrut, 1977, s. 22-24; el-Vezir el-Yemanî, *el-Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zebbi an Ebi'l-Kasım*, thk. Şuayb el-Arnâvud, Beyrut, 1994, I, 412)

Bu fazilet sıralamasının niyet ve amele göre olduğu açıktır. Mekke'de müslüman olan birinin dindeki derecesi ile Fetih günü müslüman olan birinin dindeki derecesi elbette aynı değildir. Böyle olsa da yine faziletlerin mutlak değil, nisbî olduğu vurgulanmalıdır. Yani mesela Bedir'e katılan her sahabe, her yönden Rıdvan bey'atında bulunan sahabeden üstün değildir. Her sahabenin niyet ve ameline göre diğerinden üstün olduğu tarafları vardır. Bu durum, daha sonra göreceğimiz gibi dört halifenin tafdil sıralamasının anlaşılması için de önemlidir.

²¹ Bu konu da tartışmalıdır. Tartışmalar için bkz. Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadîs Rivayeti*, s. 15-18; Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 1999, s. 2-9. Bu tartışmalarda ashabin Hz. Peygamber'le sürekli birlikte olup dinî öğrenenler mi olduğu veya hayatında bir iki kere Hz. Peygamber'i gören kimselerin de ashab kavramına dahil edilmesi mi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bazı muhaddisler Hz. Peygamber'i hayatında görenlere sahabe demektedir. Onlara göre bu durum, her sahabenin diğer insanlardan daha faziletli olmasını gerektirmektedir. Bazı ashabu'l-hadîse göre ise sahabe olmanın getirdiği fazilet, Arap heyetleri gibi Resulullah'ı bir kere görenlere veya fetihden sonra onu görenlere değil, Resulullah ile sohbeti uzun süren, onunla birlikte savaşan, infak eden, hicret eden, yardım eden kimselere aittir. (Bkz. Nevevî, *el-Minhâc*, XV, 310) Muhammed Esed'in tercihi de "bazı ashabu'l-hadîs" in fikri yönündedir. Ona göre "sahabîlik" terimi, Hz. Peygamber'i sırf görenlere değil, yalnız ve yalnız onunla dirsek temasında olan, değişik derecelerde onun günlük hayatını, aynı zamanda

görmekle bir fazilet elde edilebilir, ancak niyet ve amelden kaynaklanan çeşitli dereceleri almaya yeterli değildir. Burada özellikle şunu vurgulamak istiyoruz: Sahabe, sırf Hz. Peygamber'i görmekle sahabe olduğu için değil, niyet ve amellerine göre faziletli olmuştur.

Ümmetin en hayırlısının sahabe asrında yaşayanlar olması da sosyolojik bir vakıdır. Dine bağlılık başlangıçta daha kuvvetlidir. Bu bağlılık hem dini tebliğ edeni bizzat görüp onunla hareket etmekten hem de dinin taşıyıcıları olma şuuruna ermekten kaynaklanır. Bu asır, bağlılığın, sadakatın en yoğun gerçekleştiği bir asırdır. Dine bağlılık sonraki nesillere nazaran genel olarak daha kuvvetli ve sürekli. Ancak bu durum, Hz. Peygamber hayattayken veya vefatının akabinde sahabenin günah işlemediği anlamına gelmez.²²

Ayrıca Hz. Peygamber'in bu ve benzeri hadîslerinden ahkam hadîslerinde olduğu gibi hüküm çıkarma yoluna gidilmemelidir. Hüküm çıkarma işi, genellemelere yol açmaktadır. Bu tür hadîslerde asıl neye vurgu yapıldığına, neye teşvik edildiğine, neye dikkat çekildiğine bakılmalıdır.

2- Ebu Hureyre (ö. 57/676) şöyle der: "Sizler Ebu Hureyre, Resulullah'tan hadîs rivayetini çok yapıyor diyorsunuz. Şu muhakkak ki,

düşüncelerini paylaşmış olan ilk müslümanlar arasındaki şahsiyetlere, yani kelimenin en derin anlamıyla "dost" olanlara atfedilebilir. (Bkz. *Sahîh-i Buharî: İslam'ın İlk Yılları*, çev. Mustafa Armağan, İstanbul, 2000, s. 13) Hz. Peygamber'i hayatta bir kere görmek fazilet olsa bile onunla sürekli bulunanların daha efdal olduğu açık bir gerçektir. Ayrıca sahabenin sahabe olmakla elde ettiği fazilet her yönden diğer insanlardan faziletli olmayı gerekli kılmamaktadır. Sırf Hz. Peygamber'i gören bir insanın, bu özelliğiyle mutlak bir üstünlük elde ettiği söylenemez. Bize göre ashabi, Hz. Peygamber'i hayatında gören insanlar olarak tarif etmek rivayet tekniği açısından olmalıdır. Muhaddisler hadîs ravilerini tabakalara ayırmışlardır. İlk tabaka hadîsleri doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet eden "ashab"dır. Burada onların Hz. Peygamber'le samimiyet ve dostluklarının dereceleri dikkate alınmamıştır. Bununla birlikte "sahabenin hepsi adildir" deyince buna Hz. Peygamber'le sürekli olanlar dahil olduğu gibi onu nadir olarak hatta sırf görenler de dahildir. Dolayısıyla bu insanlar da adildir. Yani Hz. Peygamber'e bilerek yalan isnad etmeleri düşünülemez.

²² Velid b. Ukbe, Büsr b. Ertat gibi sahabiler günah işleyen sahabedendir. Bkz. İbn Abdilberr, *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (thk. Ali Muhammed el-Becavî), Beyrut, 1993, I, 158 ve IV, 1552; el-Vezir el-Yemanî, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, III, 227. Şüphesiz başka günah işleyen sahabiler de bulunmaktadır.

muhacir kardeşlerimiz çarşılarda alış-veriş yapmakla meşgulken ben karın tokluğuna karşılık Resulullah'tan hiç ayrılmaz, daima onunla beraber olurum... Resulullah, söylediği bir hadîs hakkında 'ben şu sözümü bitirinceye kadar elbisesini yayacak, sonra da elbisesini kendine doğru toplayacak her kişi elbette benim söyleyeceğim sözleri kesin olarak ezberleyecektir' buyurmuştu. Bunun için ben hemen üzerimdeki renkli bezi Resulullah o sözünü bitirinceye kadar yaydım, akabinde o bezi göğsüme doğru topladım. Artık sonra Resulullah'ın bu konuşmalarından hiçbir şeyi unutmadım".²³

Aynî'ye (ö. 855/1451) göre bu hadîste Ebu Hureyre'nin faziletine açık bir işaret vardır. Ancak fazilet tartışmalara yol açmıştır. Bazıları ilminin çok olmasından, yani çok hadîs bilmesinden dolayı başkalarından daha faziletli olabileceğini söylemişlerdir. Başkaları ise şöyle demiştir: İlminin çok olması daha alim olmasını gerektirmez. Nitekim diğer sahabilerin çarşı pazarda alış-verişte olması da zühd sahibi olmalarına mani değildir. Zira efdaliyetin manası Allah katında sevabın çok olmasıdır. Buna götüren vesileler ise ilmin çok olmasına münhasır değildir.²⁴

Aynî, bu görüşleri özetledikten sonra en güzel görüşü şöyle formüle eder: "Bir türde (yani hadîs bilgisinde) efdaliyet, tüm türlerde efdaliyeti gerektirmez".²⁵

Yukarıdaki izahlardan Ebu Hureyre'nin diğer sahabilerden daha faziletli olması gibi bir problemin ortaya çıktığı ve alimlerin bunu halletmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Oysa hadîste daha faziletli olmaktan, yani efdaliyetten bahsedilmemektedir. Fakat Ebu Hureyre'nin çok hadîs bilmesiyle bir fazilete sahip olduğuna işaret edilmektedir. Bu yönüyle diğer sahabilerden, hatta Hz. Ebu Bekir'den (ö. 13/634) ve Ömer'den de daha faziletlidir. Aynî'nin, Ebu Hureyre'nin çok hadîs bilmekle elde ettiği faziletin tümüyle daha efdal olması anlamına gelmeyeceğini söylemesi çok isabetli bir tespittir. Bu görüşü genelleştirmek ve her sahabiye uygulamak mümkün olmalıdır. Hz.

²³ Buharî, İlim, 42; Buyu', 1; İ'tisam, 22; Müslim, Fedâilu's-sahabe, 160; Tirmizî, Menakib, 46; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 240, 274,334; İbn Hibbân, *el-İhsân*, XVI, 104.

²⁴ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, Mısır, 1972, IX, 241.

²⁵ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, IX, 241.

Ebu Bekir'in, Ömer, Osman (ö. 35/655) ve Ali'nin (ö. 40/66) çeşitli amellerle elde ettikleri fazilet tümüyle diğer sahabilerden üstün oldukları anlamına gelmemelidir.

3- Ebu Said el-Hudrî (ö. 74/693), Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakleder: "Rüyamda insanların bana arzolandığını gördüm. Üstlerinde gömlekler vardı. Bu gömleklerin bazıları göğüslere ulaşıyordu. Bazıları ise kısa idi. Ömer b. Hattab da bana gösterildi. Üstünde (eteklerini yerde) sürüdüğü bir gömlek vardı". "Ya Resulellah! Bunu ne ile te'vil ettin?" diye sorduklarında "din ile" buyurdu.²⁶

Bu hadîste Hz. Ömer'in faziletine açık bir işaret vardır. Ancak bu hadîse, daha sonra oluşan kültürel meseleler çerçevesinde yaklaşıldığında farklı sonuçlar çıkarmak da mümkündür. Aynî, hadîsten şu şekilde istidlalde bulunulabileceğini belirtir: "Bu hadîse göre Hz. Ömer'in Hz. Ebu Bekir'den daha faziletli olması gerekir. Çünkü efdal ile murad sevab yönünden daha çok olmaktır. Ameller de sevabın alametidir. Dini, yani ameli çok olan kimsenin sevabı da daha çoktur. Bu ise icmanın hilafıdır".²⁷

Aynî, böyle bir istidlalin zorunlu olmadığını söyler. Böyle bir şey kabul edildiği takdirde Hz. Ebu Bekir'in efdaliyetine dair hadîslerle tearuz eder. Hz. Ebu Bekir'in efdaliyetine dair hadîsler tevatür derecesine ulaşmıştır. Hz. Ömer'le Hz. Ebu Bekir'in efdaliyetine dair hadîsler eşit olsa bile Ebu Bekir'in efdaliyeti konusunda icma hasıl olmuştur. İcma kat'î bir delildir. Diğerleri ise zannîdir. Zannî olan kat'î olan ile tearuz edemez.²⁸

Ne gariptir ki daha önce "bir türde efdaliyet tüm türlerde efdaliyeti gerektirmez" diyen Aynî, aynı kaideyi burada işletmemiştir. Şüphesiz bunda sonradan oluşan kültürel meselelerin etkisi vardır. Bir kere hadîste geçen dini, amel anlamına almak ve ameli de matematiksel olarak izah etmek ve efdaliyet ile bir bağlantı kurmak zorunlu olmadığı gibi hadîste bunların hiç biri kastedilmemektedir. Hz. Ömer'in hayatını dikkate aldığımızda din ile dinî anlayışının tutarlı olmasını, dinî bir çok meselede isabet edişini, kafir ve

²⁶ Buharî, İman, 15; Fedâilu ashabi'n-Nebi, 6; Ta'bir, 17; Müslim, Fedâilu's-sahabe, 2; Tirmizî, Rüya, 9; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 86; İbn Hibbân, XV, *el-İhsân*, 313.

²⁷ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, I, 199.

²⁸ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, I, 199.

münafıklara karşı tavizsiz oluşunu anlamak mümkündür. Bunlar da ameldir, ancak matematiksel olarak başkalarından fazla olmayı gerektiren şeyler değildir. Bu yönleriyle Hz. Ömer faziletli bir kimsedir. Burada olayların mefhumunu düşünmemek gerekir. Mesela Hz. Ebu Bekir böyle değil midir diye sorulabilir. Bu ise Hz. Ömer'in "Faruk" lakabıyla anılmasına rağmen Hz. Ebu Bekir'in niçin böyle olmadığı sorusuna benzer. Allah'ın takdiri insanları farklı olaylarla karşı karşıya getirmekte ve insanlar bu şekilde imtihan olmaktadır. Her insanın aynı şekilde imtihan olması söz konusu değildir.

Bu nedenle hadîste söz konusu olan Hz. Ömer'in faziletidir. Başkalarıyla bir mukayese söz konusu olsa bile bu, somut şahıslarla alakalı değil, genel olarak insanlarla alaklıdır. Hatta hadîste "insanlar" temsil olarak verilmiş olup Hz. Ömer'in bütün yönlerden başkalarına karşı üstün olduğu kastedilmemiştir. Bunun gibi Hz. Peygamber pek çok sahabiye çeşitli yönlerden faziletlerini vurgulayarak taltif etmiştir. Buradan yola çıkarak o sahabilerin diğer sahabilerden tümüyle efdal olduğunu söylemek yanlış olur.

4- Ebu Hureyre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakleder: "Kadınların en hayırlısı, deveye binen (Arap) kadınlarıdır. Kureyş kadınlarının en iyileri ise küçüklüğünde çocuklara karşı en şefkatlisi ve kocasına karşı da elindeki malı korumaya en çok riayet edenleridir".²⁹ Başka bir rivayette ise Ebu Hureyre hadîsin sonunda "Meryem asla deveye binmedi" demiştir.³⁰

Burada dikkat çekici bir fazilet mukayesesi söz konusudur. Ebu Hureyre, acaba deveye binmediğini ileri sürerek Meryem'i bu faziletten niçin dışarıda bırakmak istemiştir? Böyle bir şeye neden ihtiyaç duymuştur? Deveye binen Arap kadınlarını Meryem'den üstün mü görmek istemiştir? Ancak bu yönleriyle Arap kadınlarını üstün görmek için Meryem'in zikredilmesine ne gerek vardı? İbn Hacer de Ebu Hureyre'nin bu şekilde bir

²⁹ M. Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Henunâm b. Münebbih*, (terc. Kemal Kuşçu), İstanbul, 1967; s. 129; Buharî, Nikah, 12; Nafakat, 10; Müslim, Fedâilu's-sahabe, 49; İbn Hibbân, *el-İhsân*, XIV, 163; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Beyrut, 1992, VII, 293.

³⁰ Buharî, Enbiya, 46.

istinbatta bulunmasına gerek olmadığını belirtir. Ona göre zaten hadîste Meryem veya başka birinden bahsedilmemektedir. Hadîsin bağlamı ise Kureyş kadınlarıyla evlenmeyi teşvikle ilgilidir.³¹

Nevevî (ö. 676/1277) de Kureyşli kadınların faziletinin kendi zamanlarındaki kadınlarla mukayyed olduğunu belirtir.³² Buna göre Meryem'den üstün olmaları söz konusu değildir.

Bu örnek fazilet mukayyesesinin ve fadâile dair hadîslerden hüküm çıkarmanın nelere yol açtığını göstermesi bakımından önemlidir. Hadîsteki faziletin Meryem'le alakalı olmadığı bir yana Nevevî'nin dediği gibi Kureyşli kadınların kendi dönemlerindeki kadınlardan efdal olmasıyla da alakalı değildir. Gerçi Nevevî'nin amacının bir problemi halletmek olduğu söylenebilir. En isabetli görüşü İbn Hacer öne sürmüştür. Buna göre hadîste sadece Kureyşli kadınlarla evlenmeye teşvik vardır. Kureyş kadınlarının bu anlamda bir üstünlükleri söz konusu olabilir. Bu da belirtilen özelliğe sahip kadınlara aittir. Bunun dışında hadîsin başkalarına dair bir fazilet mukayyesesiyle ilgisi bulunmamaktadır.

5- Buharî'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Erkeklerden bir çok kimse kemale erdi. Kadınlardan ise Firavn'un karısı Asiye ile İmran'ın kızı Meryem'den başkası kemale ermedi".³³

Hadîsi şerhedenler, Meryem'in bu fazileti nasıl elde ettiğinin üzerinde dururlar ve bu faziletin nebilik ve velilikle irtibatını kurarlar. Kurtubî, en uygun anlamın şöyle olduğunu belirtir:

"Hadîsteki kemal, nebilerin kemaline hasredilmemiştir. Bilakis evliyanın da kemalinden bahsetmek mümkündür. Bu durumda Resulullah'ın zamanından önce kadınlar içinde Asiye ve Meryem'den daha kamilinin olmadığı söylenebilir".³⁴

³¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 156; ayrıca bkz. Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XVI, 267.

³² Nevevî, *el-Minhâc*, XV, 297.

³³ Buharî, *Enbiya*, 32.

³⁴ Kurtubî, *el-Müfhim li-ma eşkele min telhisi kitabi Müslim*, (thk. Yusuf Ali Bedevî vd.) Beyrut, 1996, VI, 332.

Kirmanî (ö. 786/1384) de kemal lafzından nübüvvetin sabit olmasının gerekmediğini söyler. Ona göre murad, kadınlara ait olan tüm üstünlüklerde onların nihaî noktaya varmasıdır.³⁵

Yukarıda söylenenlerden iki şey ortaya çıkmaktadır:

a- Asiye ve Meryem'in Hz. Peygamber'in zamanından önceki kadınlardan daha faziletli olduğu

b- Kadınlara ait tüm üstünlüklerde nihaî noktaya varmaları

Hz. Peygamber'in amacı, diğer kadınlarla bir fazilet mukayesesi yapmak olsaydı, bu neticeleri çıkarmak mümkün olurdu. Bize göre Hz. Peygamber'in amacı tarihte niyet ve amel açısından başarılı bir imtihan vermiş, zulme maruz kalmış, sabretmiş iki kadına dikkatleri çevirmektir. Bir mukayese olacaksa bu niyet ve amele göre olmalıdır. Hz. Peygamber de üstünlük elde etmenin yolunun bu şekilde niyet ve amelden geçtiğini vurgulamış olmalıdır. Bu niyet ve amele sahip olan kimseler Hz. Peygamber'in zamanından önce de sonra da faziletli kimselerdir.

Asiye ve Meryem bu şekilde bir fazilete sahip olsalar da kadınlara ait tüm üstünlüklerde nihaî noktaya vardıklarını söylemek zordur. Veli olsalar da böyledir. Herhangi bir erkek veya kadın velinin tüm üstünlüklerde nihaî noktaya vardıkları söylenemez. Ancak kanaatimizce hadîste özellikle iki

³⁵ Kirmanî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, Beyrut, 1981, XIV, 60. Münavî, bu hadîsi kadınların eksikliği ile yorumlamıştır. Ona göre erkekler bilgi, hakk, adalet, isabetlilik, doğruluk vb. açılardan kemal sahibidirler. Bilgi akla tabidir. Kadınlar ise akıl yönünden eksiktir. Onların akılları erkeklerin akıllarının yarısıdır. (bkz. *Feyzu'l-kadîr*, thk. Ahmed Abdusselam, Beyrut, 1994, V, 66) Bu yoruna katılmak mümkün değildir. Zira bu mantığa göre Asiye ve Meryem'in akıllarının erkeğin aklının yarısı olduğunu izah etmek zor olacaktır. Burada fadâil hadîslerine yönelik bariz bir hatalı yaklaşım görülmektedir. Bu tür hadîsler, ahkam hadîsleri gibi değil, fadâil hadîsleri gibi değerlendirilmelidir. Aksi takdirde bir çok çelişkiye düşmek mümkün olacaktır. Yukarıdaki hadîste sadece Asiye ve Meryem'in kemale erdiğinden bahsedilirken başka hadîslerde mesela Hz. Hatice'nin "bu ümmetin en hayırlısı olduğundan", "Allah'ın Peygamber'e Hatice'yi cennette inciden bir evle müjdelemesini emrettiğinden" (Buharî, Menâkibu'l-ensâr, 19) ve "Fatıma'nın cennet ehli kadınlarının seyyidesi olduğundan" (Buharî, Fadâilu ashâbi'n-Nebi, 12) bahsedilmektedir. Bunların zahirini dikkate alarak mantıksal hükümler çıkarmak yerine hepsini kendi içinde değerlendirmeli ve bahsedilen şahısların önemli meziyetlerine, faziletlerine ve İslam'daki konumlarına vurgu yapıldığı tercih edilmelidir.

kadının zikredilmesinin ne anlama geldiğini izah etmek böyle bir sonuca neden olmuştur. Buna göre diğer kadınlar üstünlüklere sahip olabilir, ancak bu ikisi üstünlüklerin tümünü elde etmiştir. Böyle bir şeye iki yaklaşımın sebebiyet verdiğini söyleyebiliriz:

a- Hadîste kastedilene anlamaktan ziyade hadîs dışında olanlarla mukayeseye girişmek

b- Hadîste yapılan vurguyu ve teşviki anlamaktan ziyade hüküm çıkarmaya yönelmek.

Oysa Asiye ve Meryem'in dışında övülen bir çok kadın bulunmaktadır. Bu durumda hadîste sadece Asiye ve Meryem'in niyet ve ameline vurgu yapıldığını belirtmeliyiz. Sonuç olarak onların üstünlükleri mutlak değil nisbîdir. Yani üstünlükleri her tür üstünlüğü kapsamamaktadır.

6- Buharî'nin naklettiğine göre Rifâa b. Rafî şöyle demiştir: Cebrail'in Hz. Peygamber'e "içinizdeki Bedir ehlini hangi mertebede kabul edersiniz?" şeklindeki bir sorusu üzerine o, "biz onları müslümanların en faziletlisi sayarız" buyurmuştur.³⁶

Burada bizzat Hz. Peygamber Bedir ehlinin efdaliyetini tayin etmiştir. Bedir savaşının hangi şartlarda yapıldığı tarihen sabittir. Orada savaşan mü'minlerin efdal insanlar olduğu muhakkaktır. Ancak bu efdaliyetin her alanda geçerli olmadığı vurgulanmalıdır. Bedir'e katılmayıp farklı üstünlükleri, farklı meziyetleri kendinde toplayan sahabiler bulunmaktadır. Bedir'e katılanlar Bedir gibi şartları malum olan bir savaşa katıldıkları için daha efdaldir. Daha önce kaydettiğimiz sahabe tabakasının fazilet sıralamasında Bedir ehli yedinci sırada bulunmaktadır. Bu bile fazilet

³⁶ Buharî, Meğazî, 11. Bedir'de değil de, Akabe bey'atında hazır bulunanları daha faziletli kabul eden sahabe bulunmaktadır. Muaz b. Rifâa şöyle naklediyor: "Rifâa Bedir'de hazır bulunanlardandı. Babası Rafî ise Akabe bey'atında hazır bulunmuştu. Oğlu Rifâa'ya 'benim Akabe bey'atlarında hazır bulunmam yerine Bedir'de hazır bulunmuş olmağım beni sevindirmez' derdi. (Buharî, Meğazî, 11) Şarihler, Rafî'ye Hz. Peygamber'in Bedir ehlinin efdaliyetini tasrih ettiğine dair hadîsin ulaşmadığını, dolayısıyla onun ictihad ettiğini belirtirler. Rafî, Akabe bey'atını İslam'a yardımın ve onun kuvvetlenmesinin menşei, ayrıca tüm gazvelere hazırlık sayılabilecek hicretin müsebbibi olduğu için daha faziletli olarak değerlendirmiştir. (Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 46; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XIV, 97; Kirmanî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, XV, 180)

meselesinin mutlak değil, nisbî olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber olayın bu yönüne vurgu yapmış olmalıdır. Burada bir şeyin daha hatırlatılması gerekmektedir: Bedir ehlinin her yönüyle diğer ashabla eşit olduğunun iddia edilmesi halinde buna itiraz edilmelidir. Hz. Peygamber'in yukarıdaki buyruğu olmasa bile sosyolojik olarak onların mezkur amelleriyle efdaliyet elde ettiklerini söylemek mümkündür.

7- Cabir b. Abdullah (ö. 74/693), Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu naklediyor: "Şüphesiz her peygamberin havarisi (yardımcısı, özel adamı) vardır. Ve şüphesiz benim havarim de Zübeyr b. Avvam'dır".³⁷

Aynî, "ensarın tümünün Resulullah'ın halis yardımcısı olduğunu ve dolayısıyla havariliğin niçin Zübeyr'e tahsis edildiğini" sorar ve şöyle cevap verir: "Resulullah bunu Ahzab günü üç kere 'kavmin haberini bana kim getirecek' deyip de Zübeyr'den üç kere 'ben' cevabını aldığı anda söylemiştir. Şüphe yok ki, onun o vakitte diğerlerine göre ziyade, yani artı bir yardımı söz konusu olmuştur".³⁸

Hadîste Zübeyr b. Avvam'a bir faziletin tahsis edildiği açıktır. Fazilet bakımından daha önde sahabiler bulunmasına rağmen Zübeyr b. Avvam Peygamber'in havarisi olmak gibi yüce bir makamla taltif edilmiştir. İlk olarak Zübeyr'in bu fazileti niyet ve ameliyle elde ettiği vurgulanmalıdır. İkinci olarak bu fazilet mutlak olarak algılanmamalıdır. Zaten öyle de algılanmamıştır. Aynî'nin dediği gibi tarihin bir anında Zübeyr'in niyet ve amel olarak gösterdiği yüreklilik bu makama erişmesine sebep olmuştur. İşte bundan dolayı bu tür fadâil hadîslerinin mefhum-i muhalifî düşünülmemeli, onlar ahkam hadîsleri gibi değerlendirilmemelidir.

8- Enes b. Malik (ö. 93/712) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu naklediyor: "Her ümmetin bir emini vardır. Ey Ümmet! Bizim eminimiz de Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'tır".³⁹

³⁷ Buharî, Cihad, 40, 135; Meğazî, 30; Fedâilu ashâbi'n-Nebi, 13; Müslim, Fedâilu's-sahabe, 48; Tirmizî, Menakib, 24; İbn Mace, Mukaddime, 122; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 314, 365; İbn Hibbân, *el-İhsân*, XV, 444; Beyhakî, *Delâilu'n-nübüvve*, (thk. Abdulmu'tî Kal'acî), Beyrut, 1985; III, 431.

³⁸ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XIII, 297.

³⁹ Buharî, Fedâilu ashâbi'n-Nebi, 21; Meğazî, 73; Ahbaru'l-âhâd, 1; Müslim, Fedâilu's-

Bu hadîs de yukarıda Zübeyr b. Avvam'a tahsis edilen fazilete benzemektedir. Şarihler, eminliğin ashab arasında müşterek olduğunu belirterek şu yorumu yaparlar: "Maksat, Ebu Ubeyde'nin eminliğinde var olan bir ziyadeyi beyandır. Hz. Peygamber büyük sahabilerin her birine bir sıfat ve fazilet tahsis etmiştir. Bununla onların birbirlerine karşı ziyade yönlerinin bulunduğunu hissettirmiştir".⁴⁰

Bu yorumun çok isabetli olduğu kanaatindeyiz. Taltif edilen ve fazileti beyan edilen sahabinin, diğer sahabilere karşı ziyade bir üstünlüğü bulunmaktadır. Ancak bu, her yönüyle mutlak olarak o sahabinin efdal olduğu anlamına gelmemektedir. Bir yönüyle falan sahabe falan sahabiden üstün olabilir, başka bir yön ile de falan sahabe falan sahabiden üstün olabilir.

9- Abdurrahman b. Avf'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "On kişi cennettedir: Ebu Bekir cennettedir, Ömer cennettedir, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Said b. Zeyd, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah cennettedir".⁴¹ Bu hadîs sebebiyle daha sonraları aşere-i mübeşşere tabiri ortaya çıkmış, fazilet sıralamasında dört halifenin ardından bunlar sayılmış, ayrıca onların kesin cennette oldukları kabul edilmiştir.

sahabe, 53; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 133, 245; İbn Hibbân, *el-İhsân*, XV, 462. Ebu Ubeyde ile ilgili dikkat çekici bir hadîs Amr b. el-Âs tarafından rivayet edilmektedir. Buna göre Hz. Peygamber'e "kendisine insanların en sevimlisinin kim olduğu" sorulmuş, o "Aişe" diye cevap vermiştir. Ardından "erkeklerden kim" diye sorulunca "Ebu Bekir", "sonra kim" diye sorulunca "Ebu Ubeyde" şeklinde cevap vermiştir. (Bkz. İbn Hanbel, *Fedâilu's-sahabe*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed, Daru'l-ilm, 1983, II, 740; İbn Hibbân, *el-İhsân*, XV, 460.

⁴⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, XV, 187; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 462; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XIII, 297.

⁴¹ Tayalisi, *Müsned*, s. 32; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 188, 193; Ebu Davud, *Sünne*, 8; Fedâilu's-sahabe, I, 109; Tirmizî, *Menâkib*, 25. Tirmizî, bu hadîsin mürsel olarak da nakledildiğini, orada Abdurrahman b. Avf'ın adının geçmediğini belirtir. Bu hadîs, aynı ravilerle Said b. Yezid'den nakledilmiştir. Tirmizî'ye göre bu hadîs yukarıdaki hadîsten daha sahihtir. Tirmizî, *Menâkib*, 27'de Saîd b. Zeyd'den naklettiği hadîse hasen-sahih demiştir. İbn Mace, *Mukaddime*, 134; Taberanî, *el-Mu'cemu's-sağîr*, Kahire, 1963, I, 29; İbn Hibbân, *el-İhsân*, XV, 454, 457, 463; Hakim en-Neysaburî, *el-Müstedrek*, III, 591.

Şüphesiz bu hadîste adı geçen sahabenin çoğunun sonraki bir takım olaylara karıştığından dolayı uydurma olduğu söylenebileceği gibi herhangi bir kimsenin kesin olarak cennette olduğunu söylemenin İslam'ın temel ilkelerine aykırı olduğu için uydurma olduğu da söylenebilir. Ancak bize göre hadîsler uydurma olmadığı gibi on kişinin kesin olarak cennete gireceği ve bunların mutlak olarak diğer insanlardan üstün olduğu anlamında da değildir.

Bir kere aşere-i mübeşşere olarak sayılan şahıslar arasında farklılık vardır. Said b. Zeyd'den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber'in kendisi cennetlikler içine dahil edilerek Ebu Ubeyde çıkarılmıştır.⁴² Yine Said b. Zeyd'den nakledilen başka bir hadîste bu kez Hz. Peygamber çıkarılmış, Ebu Ubeyde eklenmiştir.⁴³ İbn Mace'nin Said'den naklettiği iki rivayetten birinde aşere-i mübeşşere Hz. Peygamber hariç dokuz kişi; diğerinde ise Hz. Peygamber'le birlikte on kişi olarak sayılmıştır.⁴⁴

Bunlarla birlikte cennetle müjdelenen başka sahabiler de bulunmaktadır. Sabit b. Kays⁴⁵, Ukkâşe⁴⁶, Hatıb b. Ebi Belta'a⁴⁷, Abdullah b. Selam⁴⁸, Bilal b. Rabah⁴⁹ bunlardandır. Ancak bu sahabilerin cennette oldukları bir sebebe, bir bağlama binaen belirtilmiştir. Aşere-i mübeşşere hadîsinin ise herhangi bir bağlamı nakledilmemiştir. Hadîsi anlamının zorluğu da buradan kaynaklanmaktadır. Bunlarla birlikte "Rıdvan bey'atında bulunanlar cehenneme girmeyecektir" şeklinde hadîsler de bulunmaktadır.⁵⁰

⁴² Ebu Davud, Sünne, 8; Tirmizî, Menâkib, 28; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 187.

⁴³ Tirmizî, Menâkib, 25.

⁴⁴ İbn Mace, Mukaddime, 11.

⁴⁵ Buharî, Tefsir (49 Hucurat) 1; Müslim, İman, 110.

⁴⁶ Buharî, Rikâk, 50; Müslim, İman, 374.

⁴⁷ Müslim, Fadâilu's-sahabe, 162.

⁴⁸ Buharî, Menâkibu'l-ensâr, 19.

⁴⁹ Buharî, Teheccüd, 17.

⁵⁰ Ebu Davud, Sünne, 8. Aynî, Buharî'de geçen "...Kim cennet ehlinde bir kimseye bakmak isterse işte şu kimseye baksın!" (Zekat, 1) hadîsi dikkate alınarak "cennetle müjdelenenler on kişidir, bu hadîsle onlara ziyade edilmiş olur" şeklinde yapılan bir itiraza şöyle cevap verir: "Sayı belirtmek ziyadeye münafi değildir. Hz. Peygamber'in Hasan, Hüseyin ve bazı zevceleri gibi pek çok kimseyi cennetle müjdelemiştir". (Bkz. *Umdetu'l-kârî*, VII, 169) Bu durum, "aşere-i mübeşşere"nin bir tabir, bir inanç olarak

Bütün bunlar şunu göstermektedir: Cennetle müjdelenenler on kişi ile sınırlı değildir. Hz. Peygamber yer yer bazı sahabilerini cennetle taltif etmiştir. Burada sorulması gereken bazı sorular vardır:

a- Hadîslerde maksat sadece bu sahabilerin kesin cennette olduğunu belirlemek midir?

b- Bu sahabilerin cennetle müjdelenmeleri her yönden diğer sahabilere üstün oldukları anlamına gelir mi?

c- Cennetle müjdelenenler on kişi ile sınırlı değilse, bu ne anlama gelmektedir?

Bize göre Hz. Peygamber'in maksadı kesin cennette olan şahısları belirlemek değildir. Böyle bir şey olsa, "neden başkası değil de, bu on kişi?" şeklindeki soruya cevap verilmesi gerekir. Mekke'de zor şartlar altında müslüman olup Bedir'e katılanlar en faziletli müslümanlar olarak kabul edilmiştir. Böyle olmasına rağmen mesela neden Bilal b. Rabah on kişi içinde yer almamıştır? Ayrıca mezkur on kişinin dışında cennetle müjdelenen başka kimseler de vardır. Bu da on kişinin cennetle müjdelenmesiyle ilgili hadîste bu on kişinin kesin cennette olduğunun kastedilmediğini göstermektedir. Hz. Peygamber, bu ve benzeri hadîslerde ashabını taltif etmeyi kastetmiştir. Bu da sırf bir taltif değildir. Zikredilen şahıslar bu taltifi hak etmiştir. Hz. Peygamber, amellerine göre bu taltifi yaparken mübalağada bulunmuş, kesin cennette olduklarını değil, cennetlik olduklarını, cennetlik amel işlediklerini, bu amellerle cenneti hak ettiklerini belirtmek istemiştir. Bizi böyle bir yorum yapmaya sevkeden şeylerden biri de Hz. Peygamber'in dahi ahiretteki durumunu bilmemesiyle ilgili hadîstir.⁵¹ Aslında bu hadîste Hz. Peygamber, kendisine değil, ümmetine bir şey öğretmek istemiştir. O da amellere güvenilmemesi, amellerle Allah'ın rızasının kazanılmaya çalışılması, havf ve reca arasında bulunulması gerektiğidir.

Durum böyle olunca, hadîste belirtilen sahabilerin mutlak olarak diğerlerinden üstün olmadıkları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Aslında ne bu hadîste ne de diğer fadâil hadîslerinde şahıslar arasında bir mutlak bir

sonradan ortaya çıktığını göstermektedir.

⁵¹ Buharî, Cenâiz, 3.

üstünlük mukayesesi yoktur. Ancak daha sonraki sosyo-kültürel şartlarda böyle bir durum oluşmuştur.

Üçüncü sorunun cevabı olarak şunu söyleyebiliriz: Cennetle müjdelenenlerin on kişi ile sınırlı olmaması, onların Kureyşli olması ile de açıklanabilir. Hadîste ismi zikredilenlerin ortak özelliklerinden birinin Kureyş kabilesine mensup olmaları olduğu ifade edilmektedir. Bu sebeple aşere-i mübeşşere ifadesini “Kureyşten cennetle müjdelenen on kişi” şeklinde anlamak daha doğru olacaktır. Nitekim konuya ait rivayetlerde de “aşeretun min Kureyşin fi'l-cenne” kayıtlarına rastlanmaktadır.⁵²

Netice itibariyle rivayetteki farklılıklar, cennetle müjdelenen başka kimselerin bulunması ve hadîste sadece Kureyşli olanların sayılması, “aşere-i mübeşşere” şeklinde teknik bir tabirin, dolayısıyla buna dayalı mutlak bir efdaliyet teorisinin hadîslerde söz konusu olmadığını ortaya koymaktadır.

Buraya kadar fadâile dair bazı hadîslerin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ortaya çıkan en önemli kaideler şudur:

Faziletler, mutlak değil nisbîdir.

Faziletler, niyet ve amellerle elde edilirler; cehd ve çabanın ürünüdürler. Kişilerin faziletli olup olmaması, nassın bildirmesi ile değildir. Nassın bildirdiği fazilet, cehd ve çabanın tescilinden ibarettir.

Fazilete dair hadîsler ahkam hadîsleri gibi değerlendirilmemelidir.

Raşid halifelerin tafdili

Yukarıda söylenenlere binaen kendi başına mutlak olarak hiçbir faziletin hilafete sahip olmayı gerektirmediği ve siyasi makam elde etmenin vesilesi olmadığı belirtilmelidir. Tabii burada faziletten dünyevî anlamda liyakat değil, dinî bakımdan elde edilen meziyetler kastedilmektedir. Bunu şunun için vurguluyoruz: Efdal olmanın siyasî bir öncelik hakkı tanıdığı düşüncesi şîî kaynaklıdır. Şîilere göre Hz. Ali nassla hilafete tayin edilmiştir. Elbette nassla tayin edilen kimse herkesten daha faziletli olan kimsedir.⁵³ Bu anlayış bir

⁵² Abdullah Aydınlı-İsmail L. Çakan, “Aşere-i Mübeşşere”, *DİA*, III, 547.

⁵³ Hz. Ali'nin efdaliyeti ve imameti şîî düşünceye damgasını vuran bir olgudur. Şüphesiz bu konuda bir çok ayet ve hadîsten istidlalde bulunmuşlardır. İbnu'l-Mutabhar el-Hillî, Hz.

şekilde sünnî düşünceye de yansımıştır. Oysa sünnî düşüncede tarih tabii akışı içinde yorumlanmıştır. Zira bu düşünceye göre hilafet nassla tayin edilmemiştir. Hilafet ümmetin seçimi ile gerçekleşmiştir. Bu durumda ilk halifenin meşruiyeti için herhangi bir nassı yorumlamamaya veya bunun yetmediği durumlarda yeni nasslar ihdas etmeye gerek yoktur. Tarihin tabii akışı da böyledir. Ancak şianın olaya ideolojik yaklaşımı sun'î bir tarih ortaya çıkarmıştır. Bu sun'î tarihi meşru kılabilmek için nassların yorumlanmasına ve yorumların yetmediği durumlarda yeni nasslar ihdas edilmesine ihtiyaç duyulmuştur.⁵⁴ Yapılan yorumların ve ihdas edilen nassların Hz. Ali'nin mutlak üstünlüğüyle ilgili olduğu bilinmektedir. İşte bu durum sünnî düşüncenin de aynı metodu izlemesine yol açmıştır. Onlar da hilafette ilk sırada yer alan Hz. Ebu Bekir'in ve ardından sırayla diğerlerinin en faziletli kimse olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır.⁵⁵

Ali'nin imameti ve tafdili ile ilgili yazdığı esere "Elfeyn" adını vermiştir. Yani Hz. Ali'nin hilafetine dair iki bin delil. Burada Kur'an'ın pek çok ayeti bu konuda delil olarak ileri sürülmüştür. (Bkz. Avni İlhan, "Şia'da Usulu'd-Din", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik* Sempozyumu, İstanbul, 1993, s. 417. İbnu'l-Mutahhar el-Hillî, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin insanların en zahidi, en abidi, en alimi ve en cesaretlisi olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. *Minhâcu'l-kerâme fi ma'rifeti'l-imâme*, (İbn Teymiye, *Minhâcu's-sünneti'n-nebeviyye* içinde), thk. Muhammed Reşâd Salim, I, 174-183; a. mlf. *el-Bâbu'l-hâdî aşer*, thk. Mehdi Muhakkak, s. 187-193. Ayrıca bkz. Şeyh Müfid, *Tafdîlu emîri'l-mü'minîn*, (*Silsiletu müellefatü'ş-Şeyh Müfid* adlı eserin içinde), Beyrut, 1993, VII, 18-38)

⁵⁴ Hadîs uydurmacılığını şianın başlattığına dair bkz. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, *el-Hadîsu'n-nebevî: Mustalâhuhû, belâgatuhû ve kütubuhû*, Beyrut, 1981, s. 312; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Samsun, 2001, s. 245.

⁵⁵ İşin dikkat çekici yönü ehl-i sünnetin çoğunun mefdulun imametinin caiz olduğunu kabul etmesidir. İbn Hanbel'e "birisi kuvvetli ama facir, diğeri salih ama zayıf iki idarecinin bulunması halinde hangisiyle savaşa gidilir?" diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Facirin kuvveti müslümanların lehine, facirliği ise kendi aleyhinedir. Fakat salih, ama kuvvet bakımından zayıfa gelince salihliği kendi lehine zayıflığı ise müslümanların aleyhinedir. Öyle ise kuvvetli facir ile savaşa gidilir". (Bkz. Süleyman ed-Demicî, *İslam'da Devlet Başkanlığı*, s. 275) Konuyu delilleriyle araştıran Süleyman ed-Demicî de aynı kanaate varmıştır. Şöyle der: "Bana göre tercihe elverişli olan görüş şudur: İmametin hedeflerini gerçekleştirmede kim daha güçlü ise -efdal olsun mefdul olsun birdir- bu makama tayin edilmeye daha uygundur. Çünkü kişi kendi nefsinde salih olur da insanların işlerini düzenlemede zayıf olursa bu zayıflık bütün ümmete tesir eder". (Bkz. *İslam'da Devlet Başkanlığı*, s. 279; ayrıca bkz. İmam Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev.

Şimdi dört halifenin tafdili konusunu inceleyebiliriz. Bir kere şunu söylemek durumundayız: İlk dört halifenin efdal olmasından -çok açık olmasa da- çoğu kere onların hilafete en uygun kimseler olduğu kastedilmemektedir. Çünkü dört halifenin efdaliyetine dair ileri sürülen delillere baktığımızda çoğunun dinî içerikli olduğunu görüyoruz.⁵⁶ Bunların hilafete en layık

Şerafeddin Gölcük, İstanbul, 1988, s. 271) Şifilerden Zeydiye de mefdulun imametini caiz kabul etmektedir. Ancak onlara göre en faziletli Hz. Ali olsa da durum böyledir. Çünkü hilafet, maslahat işidir. Bir maslahattan dolayı hilafet Hz. Ebu Bekir'e verilmiştir. (Bkz. Ethem Ruhi Fıglalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, İstanbul, 1986, s. 127; İrfan Abdulhamid, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. M. Saim Yeprem, İstanbul, 1994, s. 43) Bütün bunlar şunu göstermektedir: Şayet mefdulun imameti sahih ise hilafet konusunda efdaliyet tartışmasına girmek gereksizdir. O halde efdaliyet tartışmalarına siyasî ve kültürel şartların damgasını vurduğunu belirtmek durumundayız.

⁵⁶ Hemen hemen konuyla ilgilenen bütün alimler İbn Ömer'in "Resulullah hayattayken Ebu Bekir, Ömer ve Osman derdik; sonra üstünlük aramazdık" (Buharî, *Fadâilu ashâbi'n-Nebi*, 7) şeklindeki sözüne atıfta bulunur. Bununla birlikte "Benden sonra Ebu Bekir ve Ömer'e uyunuz" (Tirmizî, *Menâkib*, 16, 37; İbn Hanbel, V, *Müsned*, V, 382, 385; Tahavî, *Şerhu müşkâli'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvud, Beyrut, 1994, III, 256)) hadîsi; "Ebu Bekir'e namaz kıldırması emrinin verilmesi" (İbn Mace, *İkametu's-salât*, 142) rivayeti "aşere-i mübeşşere" (Ebu Davud, *Sünne*, 8) hadîsi, Hz. Ali'nin "Resulullah'tan sonra bu ümmetin en hayırlısının Ebu Bekir, Ömer ve Osman olduğuna" dair sözü ve benzeri diğer hadîsler ileri sürülür. (Bkz. İbn Ebi Zemin, *Riyâzu'l-cenne bi-tahrîci usûli's-sünne*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Buharî, Medine, 1415, s. 271; İbn Teymiye, *Mecmûu Fetevâ*, IV, 422-426; Beyazîzade, *İmam Ebu Hanife'nin İ'tikadî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi, İstanbul, 1996, s. 140; Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Bahru'l-keîâm*, thk. Veliyuddin Muhammed Salih, Dimeşk, 1997, s. 325; ayrıca bkz. Nesefî, *İslam İnançları*, çev. Cemil Akpınar, Konya, 1977, s. 184-188) Bunlarla birlikte konuyla ilgili literatürün *Fadâilu Ebi Bekir*, *Fadâilu Ömer* gibi bölümlerinde çoğunlukla onların dindeki konumuyla ilgili rivayetler yer almaktadır. Bkz. İbn Hanbel, *Fadâilu's-sahâbe*, (thk. Vasiyyullah b. Muhammed), Mekke, 1983, I, 65-76; 94, 97, 106 vd.; Nesâî, *Fadâilu's-sahâbe*, (thk. Faruk Hammade) Daru's-sekafe, 1984, 51-84 vd.; İbn Şahin, *Şerhu mezâhibi ehli sünne*, (thk. Adil b. Muhammed), Müessesetu Kurtuba, 1995, 60-232; İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâiku'l-muhrika fi'r-redd ala ehli bide' ve'z-zendeka*, Beyrut, 1993, s. 98-116 vd.; Lalekaî, *Şerhu usûli i'tikadi ehli's-sünne ve'l-cema'a* (thk. Ahmed b. Sa'd el-Ğamidî), Riyad, 1994, VII, 1347-1469; Ebu Hureyre es-Saffurî, *Muhtasaru'l-mehâsini'l-muctema'a fi fadâili'l-hulefai'l-erba'a*, (thk. Mahmud el-Arnâvud), Beyrut, 1986, s. 37-40, 104-141. Hatta Fetih suresinin 16. ayetinin Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in imametini delalet ettiği ifade edilmektedir. Bkz. Abdulkahir el-Bağdadî, *Kitâbu usûli'd-dîn*, Beyrut, 1928, s. 282. Bütün bunlar dört halifenin efdaliyetinin genelde dinî açıdan ortaya koyulduğunu göstermektedir.

kimseler olduğunu ileri sürenler, bunu ispat etmek için -dinî faziletlerin yanında- hilafetleri boyunca gösterdikleri üstün başarılarından söz etmeliydiler.⁵⁷

İlk dört halifenin efdal olmasının kaynakları nelerdir? Burada hemen belirtelim ki, merfu ve mevkufuyla; sahih, zayıf, hasen ve mevzuyla bu kaynakların hepsini incelemek bu makalenin sınırlarını aşar. Literatüre baktığımızda en dikkate değer delilin İbn Ömer'den (ö. 74/693) nakledilen söz olduğu görülmektedir. Bu rivayetin önemi açıktır. Diğer rivayetler ya merfudur, -fakat bununla birlikte delaletleri sarih değildir ve yoruma açıktırlar- ya mevkuf ve maktudur -haliyle bunlar sosyo-kültürel şartların bir yansıması olup yoruma açıktırlar- ya da mevzu hadîslerdir -bunların delil olma değeri ise zaten bulunmamaktadır-. Şimdi İbn Ömer rivayetini inceleyelim.

İbn Ömer şöyle der: “Resulullah'ın zamanında hiç kimseyi Ebu Bekir'e sonra Ömer'e ve Osman'a denk saymazdık. Sonra Resulullah'ın ashabını bırakır, aralarında bir üstünlük görmezdik”.⁵⁸

Bu ifade başka rivayetlerde şu şekilde geçmektedir: “Resulullah'ın zamanında insanlar arasında tercih yapardık. Ebu Bekir'i tercih ederdik, sonra Ömer'i ve Osman'ı tercih ederdik”.⁵⁹

İbn Ömer'in bu sözü tafdil meselesinin temeli ve en önemli kaynağıdır.⁶⁰ Çünkü bu söz Resulullah döneminde söylenmiş ve Resulullah bunu zımnen

⁵⁷ Ehl-i sünnet akaid kitapları içinde halifelerin efdaliyetini onların dünyevî başarı ve kabiliyetlerine bağlayan eserler de bulunmaktadır. Onlardan biri Ebu Seleme es-Semerkandî'nin *Akaid Risalesi*'dir. Konuyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanır: “Hz. Peygamber'in ‘dinin kılıcı’ diye isimlendirilişi gibi Hz. Ebu Bekir'in ‘ridenin kılıcı’ diye isimlendirilecek tarzda mürtedlere karşı Allah'ın zafer ve yardımına mazhar olması; Hz. Ömer'in ‘cizyenin kılıcı’ diye isimlendirilecek biçimde fetihlere; Hz. Ali'nin ‘fitnenin kılıcı’ diye isimlendirilecek şekilde Haricilere karşı zafere mazhar olması imamet konusunda söylediklerimizi desteklemektedir”. (Bkz. Ebu Seleme es-Semerkandî, *Akaid Risalesi*, haz. Ahmet Saim Kılavuz, İstanbul, 1989, s. 90) Ayrıca bkz. Neseî, *Tabsiretu'l-edille*, (thk. Claude Salame), Dimeşk, 1993, II, 829-830.

⁵⁸ Buharî, *Fadâilu ashâbi'n-Nebi*, 7; Ebu Davud, *Sünne*, 7.

⁵⁹ Buharî, *Fadâilu ashâbi'n-Nebi*, 4.

⁶⁰ Bkz. Ebu Bekir el-Hallal, *es-Sünne*, I, 371; İbn Şahin, *Şerhu mezâhibu ehli sünne*, s. 305; Lalekaî, *Şerhu usûli i'tikadi ehli's-sünne ve'l-cema'a*, VII, 1446.

tasdik etmiştir. Resulullah döneminde hilafet sırasına uygun bir tafdil meselesi olmadığına göre bu sözden ne kastedilmektedir?

Bir kere bazı rivayetlerde İbn Ömer'in Hz. Osman'ı zikretmediği ve Hz. Ali'nin faziletlerinden bahsettiği belirtilmelidir. Ahmed b. Hanbel'in naklettiğine göre İbn Ömer şöyle der: "Resulullah'ın zamanında 'Resulullah'tan sonra insanların en hayırlısı Ebu Bekir ve Ömer'dir' diye konuşurduk. Ali'ye üç şey verilmiştir. Zira onlardan birinin bende bulunması bana dünya servetlerinden daha sevimlidir: Fatıma ile evlenmesi ve ondan çocuğu olması; Hayber günü sancağı taşıması; Ali'nin kapısı hariç mescidin kapılarının kapatılması".⁶¹

Bu rivayeti yukarıdaki rivayetlerle birlikte değerlendirdiğimizde iki şey söylenebilir:

a- Tafdil sıralaması mutlak değildir.

b- Hz. Ali'nin faziletlerinin sayılması, faziletin amellere bağlı olduğunu gösterir. Hz. Ebu Bekir ve Ömer, amel ve takva yönünden önde olmaları

⁶¹ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 16. Rivayetin sonundaki fazileti ortaya koyan başka rivayetlerde bulunmaktadır. (Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, I, 135, 331; IV, 369) Ancak bu rivayetler sadece Hz. Ebu Bekir'in kapısının kapatılmamasıyla ilgili rivayetlerle (Bkz. Buhârî, *Fadâilu ashâbi'n-Nebi*, 3) tearuz içindedir. İbnu'l-Cevzî, Hz. Ali ile ilgili rivayetlerin Hz. Ebu Bekir'in faziletine karşı uydurulduğunu belirtir ve hadisleri bazı rivayetleriyle illetlendirir (Bkz. *Kitabu'l-mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Beyrut, 1983, I, 366) İbn Teymiye de kapı meselesinin sadece Hz. Ebu Bekir'e hass bir özellik olduğunu söyler. Ona bazı yalancılar Hz. Ali için de benzer şeyler nakletmişlerdir. Oysa mevzu hadisler sahih hadislerle tearuz edemez. (Bkz. *Mecmûu Fetevâ*, IV, 425) İbn Hacer, İbnu'l-Cevzî'nin bu görüşüne karşı çıkar ve rivayetlerin arasının te'lif edilebileceğini belirtir. Buna göre İbn Hacer, Hz. Peygamber'in "benden ve senden başka bu mescide cünüp girmek hiç kimseye helal değildir" buyurduğunu dikkate alır. Bunun anlamı şudur: Hz. Ali'nin kapısı mescid yönündeydi. Onun evinini mescide çıkan başka bir kapısı yoktu. Bundan dolayı Hz. Peygamber onun kapısının kapatılmamasını istedi. Bunu İsmail el-Kadî'nin "Ali hariç Nebi hiç kimseye cünüp olarak mescide girmeye izin vermedi. Zira Ali'nin kapısı mesciddeydi" şeklindeki rivayeti de te'yid eder. (Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 363) Böyle bir te'lif mümkün olmakla birlikte işin dikkat çekici yönü İbn Ömer'in olayı sosyal bir gerçeklik olarak değil de Hz. Ali'nin fazileti olarak algılamasıdır. Ayrıca İbnu'l-Cevzî ve İbn Teymiye'nin bu şekildeki tavırları kapı meselesinin dinî bir efdaliyet anlamına geldiğini göstermektedir. Aslında İbn Hacer'in te'lifi de farklı anlamda değildir. O da Hz. Ali'nin kapısını dünyevî bir anlamda yorumlamıştır.

nedeniyle fazilette de öndedirler. Böyle olmakla birlikte yine de bu, iki sahabinin her yönüyle efdal olduklarını ifade etmez. Zira İbn Ömer'in Hz. Ali ile ilgili saydığı faziletleri düşündüğümüzde en azından onun mezkur faziletlerde başkalarına üstün olduğu kanaatini taşıdığı söylenebilir.

İbn Ömer'in sözüyle hilafet sıralamasına uygun bir tafdilin kastedilmediğine dair Hattabî'nin yorumu dikkat çekicidir. Şöyle der:

“Bu sözün sebebi şudur: Onunla ihtiyarlar, yaşlılar kastedilmiştir. Hz. Peygamber, çok önemli meselelerde onlara danıştı. Hz. Ali'nin yaşı ise Nebi'nin zamanında küçüktü. İbn Ömer, Hz. Osman'dan sonra onun derecesini düşürmeyi kastetmemiştir. Çünkü Hz. Ali'nin fazileti meşhurdur”.⁶²

İbn Ömer'in mezkur sözünü, Resulullah'ın döneminde kimin daha faziletli olduğunu sıralamakla ilgili herhangi bir şey bilinmediği için bu şekilde yorumlamak isabetlidir. Çünkü İbn Ömer Hz. Ali'nin faziletine de inanmasına rağmen onu sıralamaya dahil etmemiştir. Bu durum, onun amacının tafdilde tertib olmadığını gösterir. Ancak hadîsi bu şekilde anlamayan, onun tafdille ilgili olduğunu düşünen, dolayısıyla Hz. Ali zikredilmediği için hadîsi eleştiren alimler de bulunmaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla İbn Abdilberr, bu hadîsi eleştiren en önemli simadır.

İbn Abdilberr, İbn Ömer'in sözünü iki şekilde eleştirir:

a- Harun b. İshak'ın Yahya b. Main'den (ö. 233/847) naklettiği rivayet. İbn Main şöyle der: “Kim faziletli kimseleri Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali diye sıralar ve Ali'nin faziletini kabul ederse sahib-i sünnettir”. Ayrıca Harun b. İshak, ona “Ebu Bekir, Ömer ve Osman deyip susanları hatırlattım” deyince İbn Main bu kimseleri sert bir şekilde eleştirdi.⁶³ Gerçekten zahirine bakıldığında İbn Main'in İbn Ömer'i de sert bir şekilde eleştirmesi gerekmektedir. Çünkü bir çok rivayette onun “Osman'dan sonra üstünlük aramazdık veya susardık” şeklinde ifadeleri geçmektedir.

⁶² Kirmanî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, XV, 232; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XIII, 277. İbn Hacer, Hz. Ali'nin yaşını göstererek hadîsi yorumlayan Hattabî'yi eleştirir. Ona göre İbn Ömer, bu şekilde ictehad etmiş ve tafdilde tertibi düzenlemiştir. (Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 417) Görüldüğü gibi İbn Hacer, daha sonra oluşmuş sosyo-kültürel şartlar çerçevesinde hadîsi anlamıştır. Resulullah'ın zamanında tafdille ilgili tertibin ortaya çıkmadığına bakılırsa, Hattabî'nin yorumunun daha isabetli olduğu söylenebilir.

⁶³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 364.

İbn Hacer, Yahya b. Main'in sözünün yanlış yorumlandığını belirtir. Ona göre İbn Main, Hz. Osman'ı sevmeye aşırılığa giden ve Hz. Ali'nin faziletini küçümseyen bir topluluğun görüşünü eleştirmiştir. Şüphesiz, bununla yetinip Hz. Ali'nin faziletini kabul etmeyen kimse mezmumdur.⁶⁴

b- "Hz. Ali üç halifeden sonra insanların en faziletlisidir" şeklindeki ehli sünnetin görüşü. Onlar bu konuda icma etmişlerdir. Bu icma, senedi sahih olsa bile İbn Ömer hadîsinin hatalı olduğuna delalet eder.⁶⁵

İbn Hacer'e göre o zamanda İbn Ömer ve diğerlerinin Hz. Ali'nin faziletli olduğunu söylememeleri, onun faziletli olmamasının sürekli olduğu anlamına gelmez.⁶⁶ İbn Hacer, Hz. Ali'nin faziletinin sonradan taayyün ettiğine kani gibidir. Oysa yukarıda İbn Hanbel'in (ö. 241/855) kaydettiği rivayet Hz. Ali'nin de diğer halifelerle birlikte faziletinin taayyün ettiğini göstermektedir.

İbn Hanbel'in naklettiği rivayet ve Hattabî'nin yorumu dikkate alındığında İbn Ömer'in Hz. Ali'yi faziletten dışarıda bırakması düşünülemez. Dolayısıyla İbn Abdilberr'in görüşü isabetli değildir. Ama İbn Ömer'in sözünün tafdilde tertib gibi bir anlam taşıdığına ısrar edilirse, İbn Abdilberr'in eleştirisinde haklılık payı bulunacaktır. İşte bu noktada sahih olan bir hadîsin reddine imkan vermemek için İbn Ömer hadîsi Hattabî'nin yaptığı şekilde yorumlanmalıdır.

⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 364.

⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 364.

⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 364. Kirmanî'nin, Hz. Ali zikredilmediği için İbn Ömer'in sözünü yorumlamada hayli zorluk çektiği anlaşılmaktadır. Şöyle der: "İbn Ömer'in 'sonra üstünlük aramayı terkettik' sözünde Hz. Ali'nin faziletli olmadığına delil yoktur. Sahabenin 'şöyle yapardık' gibi sözlerinin amelî konularda özellikle itikadî konularda hücciyeti usulcüler arasında ihtilafıdır. Hüccet olsa bile bu gibi konular amelî hususlarla alakalı değildir ki, zann burada kafi gelsin. Zannın kafi geldiğini kabul edelim. Bu durumda Hz. Ali'nin efdaliyetine dair daha kuvvetli deliller bununla tearuz eder. Delillerin eşit olduğunu kabul edelim. Bu, Ali'nin efdal olmayışının Resulullah'ın hayatı boyunca sürdüğünü göstermez. Belki başında böyleydi, sonunda fazileti ortaya çıkmıştır. Resulullah'ın hayatı boyunca, yani umumi olduğunu kabul edelim. Bu durumda Ali'nin efdaliyeti konusunda icma hasıl olduğu bir gerçektir". (Bkz. *el-Kevâkibu'd-derârî*, XV, 233)

Ayrıca Hz. Ömer'in bu konuda İbn Ömer'den farklı düşündüğü vurgulanmalıdır. Şöyle ki; Hz. Ömer kendisinden sonra halife adayı olarak altı sahabiye vasiyet etmiştir. Tarihen sabit olan şey bu altı kişiden Hz. Osman'ın seçildiğidir. Bu olaya şu açıdan bakmak da mümkündür. Eğer bu altı kişiden bir başkası seçilseydi, şimdiki ehl-i sünnet sıralamasında o sahabi olacaktı. Bu ihtimal de altıda birdir. Yani o heyette bulunanların her biri için aynı şans söz konusu idi. O halde ehl-i sünnetin dört halife sıralamasının hilafete geçmeden dolayı olduğu kabul edilmelidir. Aksi takdirde bu sıralamayı makul olarak izah etmek imkansızdır. Çünkü Hz. Ömer'in bu altı kişiyi hilafete aday göstermesi onların onun gözünde hem derece bakımından hem de hilafete liyakat bakımından aynı olduğu anlamına gelmektedir. Hz. Ömer'in bu uygulamasına göre fazilet sıralaması şöyle yapılabilir:

Hz. Ebu Bekir

Hz. Ömer

Hz. Ali, Osman, Talha, Zübeyr, Sa'd, Abdurrahman b. Avf.⁶⁷

Daha önce İbn Ömer hadîsinin tafdil meselesinde ön önemli delil olduğunu söylemiştik. Bunun dışındaki deliller bazı sahabe ve tabiin görüşlerine dayanmaktadır. Bunları birer icihad olarak kabul ediyor, üzerlerinde durmak istemiyoruz.

Acaba dört halifenin efdaliyet sıralamasında bir icma sağlanmış mıdır? Kirmanî, icmanın sağlandığını söylüyorsa da,⁶⁸ Aynî bu icma iddiasına karşı çıkmış ve ehl-i sünnetten bir topluluğun Hz. Ali'yi Hz. Osman'a takdim ettiğini söylemiştir.⁶⁹ İbn Hacer de seleften bazılarının Hz. Ali'yi takdim ettiğini belirtir. Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) böyle diyenlerdendir. Onun rucu ettiği de nakledilmiştir. İbn Huzeyme de bunu kabul etmiştir. Malik (ö. 179/795), Hz. Osman ve Ali'nin birbirine üstün olmadığını söylemiştir. Yahya b. Said el-Kattan (ö. 198/813) bu görüşünde ona tabi olmuştur. Müteahhirundan İbn Hazm (ö. 456/1066) da bunu kabul etmiştir.⁷⁰ Ayrıca

⁶⁷ Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İstanbul, 1998, s. 233.

⁶⁸ Kirmanî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, XV, 233.

⁶⁹ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XIII, 277.

⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 364. Ayrıca bkz. Ebu Bekir el-Hallal, *es-Sünne*, I, 372-373.

İbn Hanbel'in "ne Kufelilerin ne de Medinelilerin 'hiç kimse hiç kimseden üstün değildir' anlamındaki görüşlerini kabul ederim"⁷¹ şeklindeki sözü bazı Kufeli ve Medinelî alimlerin Hz. Osman ve Ali konusunda farklı düşündüğünü ortaya koymaktadır.

Bu ifadelerden bir icmanın hasıl olmadığı ve sadece Hz. Osman ile Ali arasında bir ihtilafın bulunduğu anlaşılmaktadır. Aslında bu ihtilaf, efdaliyet meselesinin insanların işlerini yürütmede, yani hilafete en uygun olanı tespit etmede kendini göstermektedir. Çünkü Hz. Osman ve Ali'nin dinî efdaliyeti bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte bir çok siyasî ihtilaf da bu ikisinin zamanında yaşanmıştır. Bu ihtilaflar da, onların hangisinin takdim edileceği konusunda bir fikir ayrılığına sebep olmuş olabilir. Ancak daha sonraları dört halifenin, olduğu gibi sıralanmasıyla ilgili bir düşünce gelişmiş ve sünnî düşüncede istikrar bulmuştur.⁷² İbn Teymiye de "Hz. Osman ve Ali'nin takdiminde ihtilaf olsa da ehl-i sünnetin görüşü Hz. Osman'ın takdimi şeklinde istikrar bulmuştur" demiştir.⁷³

Tafdille ilgili buraya kadar söylenenleri şu şekilde özetleyebiliriz:

Ayrıca Hz. Osman ve Ali'nin takdimi konusundaki ihtilaf için bkz. Maturidî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, (çev. Y. Vehbi Yavuz), İstanbul, ts., s. 85.

⁷¹ Ebu Bekir el-Hallal, *es-Sünne*, I, 371. Ebu Hanife'nin Hz. Ali'yi Osman'a takdim ettiği nakledilir. Ancak mezhebiniin zahiri Hz. Osmanın takdim edilmesi şeklindedir. (Bkz. Ebu'l-İzz ed-Dimeşkî, *Şerhu'l-Akideti't-Tahaviyye*, (thk. Şuayb el-Arnayud), Beyrut, 1993, s. 727)

⁷² Ehl-i Sünnete ait herhangi bir kelim eserine bakıldığında "Raşid halifelerin faziletteki tertibi hilafetteki tertibi gibidir" vb. sözlere rastlamak mümkündür. (Bkz. Tahavî, *Akaid Risalesi*, çev. Arif AYTEKİN, İstanbul, ts. s. 70; Bakillanî, *Temhîdu'l-evâil ve telhîsu'd-delâil*, (thk. İmaduddin Ahmed Haydar), Beyrut, 1987, s. 474; Pezdevî, *Kitabu usûli'd-din*, (thk. Hans Peter Linss, Kahire, 1963, s. 204; İbn Ebi Zemin, *Riyâzu'l-cenne bi-tahrîci usûli's-sünne*, s. 270; Cüveynî, *Luneu'l-edille fi kavâidi ehli's-sünne ve'l-cema'a*, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmud, Beyrut, 1987, s. 129; Ebu'l-İzz ed-Dimeşkî, *Şerhu'l-Akideti't-Tahaviyye*, s. 726; Nureddin es-Sabunî, *Maturidiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, 1982, 130; Taftazanî, *Kenal İlmi ve İslam Akaidi*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1982, s. 323; Muhammed Abdurrahman el-Humeys, *İ'tikadu ehli's-sünne ashabi'l-hadis şerhü cümleti ma hekahu anhum Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve karrarahu fi makalatihî*, Riyad, 1994, s. 116)

⁷³ İbn Teymiye, *Mecmûu fetevâ*, III, 153.

Raşid halifelerin faziletle ilgili sıralaması -hakkında icma olmasa bile- hilafetteki sıralaması gibidir. Bu fazilet sıralamasının dinî kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Aksi takdirde faziletten hilafete layık olmak kastedilseydi, ümmetin tercihinə herhangi bir şey söylemeye ve eklemeye gerek kalmazdı. Zaten ümmetin tercihi ile ilgili bu normal seyri şîhlerin ideolojik düşünceleri bozmuş, tüm ashabı töhmet altında bırakacak fikirler ileri sürmüşlerdir.

Şayet efdaliyet dinî kaynaklı bir şey ise burada tashih edilmesi gereken bir takım şeyler vardır. İnsanlar arasında efdaliyet olmakla birlikte bu mutlak değil, nisbîdir. Şüphesiz insanlar amel ve niyet bakımından tarağın dişleri gibi eşit değildir. Bu durumda biri diğerinden daha faziletli insanların olacağı açıktır. Ancak bu efdaliyetin tüm yönlerden olduğunu söylemek mümkün değildir. Dört halifenin efdaliyet sıralaması bizde “mutlaklık” şeklinde bir çağrışım yapmıştır.

Burada İbn Şahin’in (ö. 385/995) fadâil ile ilgili *Şerhu mezâhibi ehli’s-sünne* adlı eserinde geçen bir metoda işaret etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

İbn Şahin bu eserde dört halife ve onların dışındaki bazı sahabilerin faziletlerine yer verir. Her rivayetin sonunda “bu fazilette sahâbeden hiç kimse rivayette adı geçen sahâbiye ortak değildir veya rivayette adı geçen sahabe bu faziletle teferrüd etmiştir” şeklinde ifadeler kullanır. Buna göre eserde adı geçen sahabilerin faziletiyle ilgili rivayetlerin dokümanı şöyledir:

Hız. Ebu Bekir: 17

Hız. Ömer: 17

Hız. Osman: 17

Hız. Ali: 17

Hız. Ebu Bekir ve Ömer birlikte: 13

Dört halife birlikte: 1

Talha b. Ubeydullah: 2

Zübeyr b. Avvam: 3

Sa’d b. Ebi Vakkas: 3

Abdurrahman b. Avf: 3

Ebu Ubeyde b. el-Cerrah: 2

Hasan b. Ali: 3

Hüseyin b. Ali: 2

Hasan ve Hüseyin birlikte: 6

Fatıma: 3

Abbas b. Abdulmuttalib: 5

Aişe: 3⁷⁴

Burada vurgulanması gereken iki nokta vardır:

1- Her ehl-i sünnet aliminin yaptığı gibi İbn Şahin de dört halifenin faziletini ortaya koymak için hadîsleri seçmiştir. Bu, o sahabilerin faziletini dinî açıdan değerlendirmek anlamına gelmektedir.

2- İbn Şahin'in ortaya koyduğu bu metot sahabilerin faziletinin nisbî olduğunu göstermektedir. Çünkü her birinin fazilette teferrüd ettiği durumlar söz konusudur. Mesela Talha b. Ubeydullah'ın teferrüd ettiği fazilete hiçbir sahabe ortak değildir. Bu, o sahabinin mezkur faziletle diğerlerinden daha efdal olduğu anlamına gelmektedir. O halde hiçbir sahabinin mutlak olarak diğerlerinden daha üstün olduğu söylenemez.

Aslında İbn Şahin'in ortaya koyduğu bu usûl Hz. Peygamber'in bir hadîsinde mündemiçtir. Bu hadîste Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Ümmetimin ferdleri arasında ümmetime karşı en çok merhametli olan kimse Ebu Bekir'dir. Onlar içinde Allah'ın emri hususunda en çok titiz olanı Ömer'dir. Haya yönüyle en şiddetli olanı Osman'dır. En isabetli hüküm vereni Ali'dir. Helal ve haramı en iyi bilen Muaz b. Cebel'dir. Feraizi en iyi bilen Zeyd b. Sabit'tir. Kur'an okumasını en iyi bilen Übeyy b. Ka'b'dır..."⁷⁵ Bu

⁷⁴ İşin ilginç yanı faziletlere dair bu rivayetlerin çoğunun mevzu, münker, çok zayıf olmasıdır. Mesela dört halifenin birlikte ve sırasıyla anıldığı hadîs muhakkıkın tespitine göre mevzudur. (Bkz. İbn Şahin, *Şerhu mezâhibi ehl-i sünne*, s. 240) Benzer bir hadîsi İbn Ebi Zemin, dört halifenin sırasıyla efdaliyetini delillendirmek için kaydetmiştir. Hadîs şöyledir: "Allah, ashabımı nebi ve resuller dışında tüm alemlere tercih etmiştir. Ashabım içinden de dört kişiyi seçmiştir: Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali. Allah, bunları ashabımın en hayırlısı kılmıştır". Muhakkıkın tespitine göre bu hadîs zayıf, hatta batıldır. (Bkz. İbn Ebi Zemin, *Riyâzu'l-cenne*, s. 270) Bu tür hadîslerde sonraki gelişmelerin etkisi açıktır.

⁷⁵ Tirmizî, Menâkib, 32.

hadîs açıkça her bir sahabinin öne çıkan meziyet ve faziletini ortaya koymaktadır.

İbn Teymiye'nin bu konudaki görüşleri ilginçtir. Ona göre iki kişiden biri bir hasaisle teferrüd ettiğinde o daha faziletli olur. Müşterek durumlarda birinin diğerine tafdilî gerekli değildir. Hz. Ebu Bekr'in faziletleri böyledir. Hiç kimse bu faziletlerde ona ortak değildir. Hz. Ali'nin faziletleri ise müşterektir.⁷⁶

İbn Teymiye'nin bu izahı Hz. Ebu Bekir'in her yönüyle daha faziletli olduğunu ortaya koymak için yapılan zorlama bir izahtır. Hz. Ebu Bekir'in pek çok fazilette teferrüd ettiği söylenebilir. Ancak bu yine de başkalarının diğer faziletlerde teferrüd etmediği anlamına gelmez. İbn Şahin'in mezkur eseri bu açıdan güzel bir örnek teşkil etmektedir.

İmam Pezdevî'nin konuyla ilgili görüşlerini de sunmak gerekmektedir. Ona göre en faziletli kimseler dört halifedir. Sonra aşere-i mübeşşerenin geri kalanları, sonra tüm sahabilerdir. Ardından Hz. Hatice, Fatıma ve Aişe hakkındaki ihtilafı zikreder ve şöyle der:

“Bize göre doğru olan üstün kılma ile meşgul olmamaktır. Zira üstünlük va'z (belirtme, bildirme) ile olur. Vaz'etme ise, ancak nass ile olur. Nassın ve icmanın rivayet edilmediği her yerde biz üstün kılma ve tutmadan çekiniriz. Mu'tezîle'ye göre üstünlük, yani tafdil faziletlerle olup üstün kılma ile değildir.”⁷⁷

Bu metinden anlaşıldığına göre tafdil sadece nass ile olur. Tafdilî niyet ve amele göre olması kaydıyla bunun isabetli bir düşünce olduğu söylenebilir.

⁷⁶ İbn Teymiye, *Mecmûu Fetevâ*, IV, 415.

⁷⁷ Pezdevî, *Kitabu usûli'd-din*, s. 204. Burada Mu'tezilenin de görüşlerine değinmek gerekir. Kadî Abdulcabbâr'a göre bazı mütekaddimin Mu'tezile alimleri, Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisinin Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali olduğunu kabul etmiştir. Vasıl b. Ata ise Hz. Ali'yi Osman'a tafdil etmiştir. Ebu Abdullah el-Basrî, insanların en faziletlisinin Hz. Ali, Ebu Bekir, Ömer ve Osman şeklinde olduğunu belirtmiştir. (Bkz. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman, Kahire, 1988, s. 766-767; a. mlf. *el-Muğni*, XX/2, 113-115). Kadî Abdulcabbâr'ın, dört halifenin durumlarının birbirine yakın olduğunu, dolayısıyla aralarında tercih yapılamayacağını kabul ettiği, ömrünün sonlarında ise bu görüşünden vazgeçerek en faziletli kişinin Hz. Ali olduğunu söylediği ifade edilmektedir. Bkz. İlyas Çelebi, “Kâdî Abdulcebbâr”, *DİA.*, XIV, 108. Bütün bunlar efdal olanı belirlemede Mu'tezîli alimler arasında bir ihtilafın bulunduğunu göstermektedir.

Ancak buna göre dört halifenin sırasıyla birbirinden efdal olduğu hangi kriterle ortaya konmuştur? Cennetle müjdelenenler içinde olmalarından dolayı mı? Veya Allah'ın fetihten önce savaşan ve infak edenleri tafdil etmesinden dolayı mı? Hz. Peygamber'in onların faziletine dair hadîslerinden mi? Bunların hiçbirinden onların birbirlerine sırasıyla efdal oldukları çıkarılamaz. Ancak genel olarak, tek tek bu insanların efdaliyetinden bahsedilebilir. Bu durumda Hz. Peygamber'in herhangi bir nassla "Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'den, Hz. Ömer Hz. Osman'dan daha faziletlidir" gibi bir tayine gitmediği söylenebilecektir.

O halde bunun bu şekilde tayini ictihadî olmalıdır. Seyfuddin el-Amidî de bu tertibin kabul edilmesi gerektiğini, ancak bunun ictihadla meydana geldiğini ifade etmiştir. Amidî'ye göre;

"Hz. Ebu Bekr'in Ömer'den, Ömer'in Osman'dan Osman'ın Ali'den, bu dördünün aşere-i mübeşşerenin geri kalanından, aşere-i mübeşşerenin kendi zamanlarındaki diğer insanlardan, bunların da diğerlerinden daha faziletli olduğuna inanılması gerekir. Bunun dayanağı ise zadece zandır. Bu konuda bir çok eser ve ahad haber nakledilmiştir. Ümmet de ictihad yoluyla buna meyletmıştır".⁷⁸

Şah Veliyyullah'ın tafdil meselesini izahı ise, daha ziyade sosyolojiktir. Ona göre ümmetin (şia hariç) tümü, en üstün simalarının Hz. Ebu Bekir, sonra Hz. Ömer olduğunda icma halindedir. O, bunun anlamını şöyle yorumlar:

"Nübüvvetin iki yönü bulunur: a- Allah'tan ilim alma yönü b- Alınan bu ilmin insanlara yayılma yönü. İlmin Allah'tan alınması yönünde Hz. Peygamber'e hiç kimsenin ortak olması söz konusu olamaz. İşin ilahî emirlerin insanlar arasına yayılması yönüne gelince bu ancak siyasetle, insanları buna ısındırmakla vb. gerçekleşir. Hiç kuşku yoktur ki, Hz. Ebu Bekir ve Ömer gerek Resulullah'ın hayatında ve gerekse onun vefatı sonrasında bu konuda herkesten daha çok pay sahibidirler".⁷⁹

Değerlendirme ve Sonuç

1- Kaynaklarımızda fadâil ile ilgili bir çok hadîs bulunmaktadır. Bu hadîslerin alanı geniştir. Zaman, mekan, şahıs vb. unsurların faziletine dair

⁷⁸ Seyfuddin el-Amidî, *Gayetu'l-merâm fî ilmi'l-keîâm*, (thk. Hasan Mahmud Abdullatif), Kahire, 1971, s. 391. Cüveynî de bu şekildeki tafdilin galip zanna göre olduğunu belirtir. Bkz. *Kitâbu'l-irşâd*, (thk. Es'ed Temim), Beyrut, 1992, s. 363.

⁷⁹ Şah Veliyyullah, *Huccetullahi'l-baliğa*, s. 677.

pek çok şey mezkur hadîslerin alanına girmektedir. Bu çalışmada şahısların fazileti üzerinde durulmuş, bu şahıslar içinde dört halifenin sırasıyla en faziletli olmasının ne anlama geldiği araştırılmıştır.

2- Şahısların faziletine dair hadîsler incelenirken bunların ahkam hadîsleri gibi değerlendirilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiş ve zikredilen faziletlerin mutlak değil, nisbî olduğu vurgulanmıştır. Yani falan şahsın falan amelle kazandığı fazilet o şahsı her yönüyle diğerlerinden daha faziletli kılmamaktadır. Bu bilinen bir gerçek gibi görünmektedir. Ancak hadîsleri yorumlama esnasında fazileti zikredilen şahısların en faziletli veya daha faziletli oluşlarından bahsedilebilmektedir.

3- Bu konuda olsa olsa bir kişinin falan amel yönüyle falan kişiden daha faziletli olduğu söylenebilir. İbn Şahin'in ortaya koyduğu metot bu konuda izah edicidir. Falan sahabe teferrüd ettiği fazilette diğerlerinden daha faziletlidir. Fakat başka amellerle diğer sahabiler o sahabiden daha faziletli olabilmektedir. Dolayısıyla bir şahsın diğer şahıstan mutlak olarak daha efdal olduğundan bahsedilemez.

4- Dört halifenin sırasıyla en faziletli oluşlarına dair delil getirilen İbn Ömer hadîsi çeşitli yorumlara açıktır. Daha sonraları oluşan sosyo-kültürel anlayışlar çerçevesinde hadîsleri anlamak bazen problemlere yol açabilmektedir. Tafdilde tertibin bilinmediği bir dönemde İbn Ömer'in sözünden tafdilde tertib yaptığını çıkarmak anlamsızdır. Zaten sıralamada Hz. Ali bulunmamaktadır. Bunu dikkate alan bazı alimler, hadîsin icmaya muhalif olduğunu söyleyerek reddetme yoluna bile gitmişlerdir.

5- Ehli- sünnet alimlerinin efdaliyetten dünyevî liyakatı mı, dinî konumu mu kastettikleri açık değildir. Ancak ortaya konulan delillere bakıldığında - bazıları hariç- efdaliyetten dinî konumun kastedildiği anlaşılmaktadır. Bizim eleştirdiğimiz nokta da burasıdır. Bu efdaliyet, yani dört halifenin birbirinden sırasıyla daha efdal olmaları, mutlak bir efdaliyeti ve bu efdaliyetin nassla olduğunu çağrıştırmaktadır. Dört halifenin birbirinden efdaliyetinin mutlak ve bu konuda nass olmadığı gibi Hz. Osman ve Ali'nin takdimi meselesi de ihtilaflıdır.

6- Burada şunun da vurgulanması gerekmektedir: Her sahabinin fazilette eşit olduğunu söylemek mümkün değildir. Niyet ve amel ölçüsüne göre sahabiler birbirinden daha faziletli olabilmektedir. Dolayısıyla hilafet sıralamasında efdaliyetin nisbî olduğunu söylemek, mesela Hz. Ebu Bekir'in

fazilette Hz. Ali'ye eşit olduğunu söylemek anlamına gelmemektedir. Zira tarihî ve sosyolojik bir vaki'dir ki, ilk iki halife, diğer sahabilere, dört halife ümmete *genel olarak* üstündür.

7- Ehl-i sünneti böyle bir efdaliyet sıralamasına mecbur eden şeyin şîhlerin imametin nassla tayin edildiği şeklindeki ideolojik düşünceleri olduğu belirtilmelidir. Zira nassla tayin edilen kimse en faziletli kimse demektir. Oysa ehl-i sünnet nassla tayini kabul etmez. Ümmetin seçimini benimser. Bu, aslında imametle ilgili efdaliyet probleminin olmadığını gösterir. Nitekim ehl-i sünnetin çoğunluğu mefdulun imametini de caiz görmektedir. Yani imamet için en faziletli olmak şart değildir. Böyle olmakla birlikte bir efdaliyet sıralamasına teşebbüs etmişlerdir. Çünkü şîhlere göre imamete en layık olan kimse zamanının en faziletli kimsesidir. Bu da Hz. Ali'den başkası olamaz. Elbette bu düşünceye karşı ehl-i sünnet bigane kalamazdı. Sonuçta ehl-i sünnet kendisini efdaliyet tartışmasının içinde bulmuş ve mezkur şekildeki sıralamayı sistemleştirmiş, bir kısmı yer yer konuyla ilgili hadîsler uydurmuşlardır

8- Böyle bir durumda efdaliyet mukayesesinin sonucu olarak fadâile dair hadîsler uydurulmuştur. Şîhler, Hz. Ali hakkında; sünnîler, Hz. Ebu Bekir hakkında, hatta daha önce değindiğimiz gibi dört halifenin efdaliyet sıralamasının mevcut sıralama olduğuna dair hadîsler uydurmuşlardır. Bu hususta mevzuât kitaplarında bol örnekler vardır. Bunun yanında bu tür hadîsler sahih kabul edilen kitaplara da girebilmiştir. Ama en ilginç İbn Şahin'in dört halifenin fadâiline dair olan eserine çoğu mevzu, münker ve çok zayıf olan hadîsleri almasıdır. Bu tür hadîsler şüphesiz dört halifenin efdaliyet mukayesesini yapmaya girişmenin bir ürünüdür.

9- Bu meselenin kelim ve akaid kitaplarına girişini "hilafet" meselesinin bu kitaplara girişi gibi değerlendirmek mümkündür. Hilafetin Kureyşîliği konusunda bir icma sağlanmış olsa da bunun ne anlama geldiği konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Nasıl ki, hilafetin Kureyşîliği mutlak olarak savunulamazsa ve iman esası değilse, tafdil de mutlak olarak savunulamaz ve bir iman esası kabul edilemez.

10- Dört halifenin tafdili konusu, Hz. Hatice, Fatıma ve Aişe'nin fazileti konusuyla da kıyaslanabilir. Bir kısım alim, Hz. Hatice'yi, bir kısmı Hz. Fatıma'ya bir kısmı ise Hz. Aişe'yi üstün kabul etmiştir. Şîhler ise Hz. Ali'yi üstün kabul ettikleri gibi Hz. Fatıma'ya da üstün kabul etmişlerdir. Ancak

bunların tafdili ehl-i sünnet cenahında fazla bir probleme yol açmamıştır. Bunun sebebi konunun siyasî yönünün bulunmayışı olmalıdır. Ancak dört halifenin tafdili bir yönden siyasetle ilgili olduğu için üzerinde ısrarla durulmuştur.

11- Son olarak tafdilin sosyolojik olduğu vurgulanmalıdır. Yani tafdil niyet ve amellere, cehd ve çabaya göre elde edilir. Dindeki tafdil böyle olduğu gibi dünyevî tafdil de böyledir. Nassla belirtilen tafdil ise elde edilen bu faziletlerin dinî bir kaynak tarafından tescilinden ibarettir. Buna göre Hz. Ebu Bekir'in, Ömer'in büyük fazilete sahip olduğunu söylemek mümkündür. Olaya böyle bakıldığında şîilerin Hz. Ali'nin en faziletli insan olmasında ısrar etmelerinin yanlışlığı ve ehl-i sünnetin dört halifenin mutlak olarak sırasıyla birbirinden üstün olduklarını çağrıştıracak fikirlerinin müphemliği ortadan kalkmış olacaktır.

